

ודאות וספקנות

הרב גיורא רדלר

וְלַחְשׁוֹז מִחְשָׁבָת

עדכונים, שאלות ועוד: חפשו אותנו ב-

חברות נוספות בהוצאת וְלַחְשׁוֹז מִחְשָׁבָת:

היחס למושג האלוהי
אבולוציה: תורת ההתפתחות
תורה מן השמים
התפעלות הלב בתפילה ובמצוות

©

כל הזכויות שמורות לרב גיורא רדלר
ניתן לצלם עמודים מהספר לצורכי לימוד ושלא למטרות מסחריות

הדפסה שנייה - אלול תשע"ט

עריכה: רפי ורד 054-5994625 rafivered@gmail.com

הוצאה לאור והפצה: אופיר דלי 052-8654946 ofirdelly@gmail.com

עריכת לשון: חנה פורטגנג 050-7846741

סידור ועימוד: שלדג עיצובים 054-7670847

עיצוב הכריכה המקורית: נעמה הנקין הי"ד

ניתן להפנות שאלות לרב גיורא: ravgyora@gmail.com

"זהו כלל גדול, שכל שקר שאין בו איזה ניצוץ אמת בתחלתו אינו יכול להרים ראש בחוצפתו כלל. ועל כן כל ההתחלות שהשקר משתמש בהן והן מצד עצמן אמת, הלא הן מכלל הידיעות הכלולות באותיות הקודש, אבל האמת, הלא מסוף דבריו ניכר שראש דבריו אמת, ורושם האמת מובלט הוא ע"י אחריתו הטובה. ועל כן, השי"ן מורה על השקר, בהיותו עומד בראשיתו, שהוא האמת שבשקר. והת"ו, המורה על האמת, בא הוא בסוף האמת, שין שקר תיו אמת"

(עין אי"ה, שבת קד ע"א)

לעילוי נשמת

רב"ט רפי וורצל

נפל בהר החרמון בעת מילוי תפקידו (תשכ"ח)

לעילוי נשמת

סמל איתן ניומן

נפל בקרב בחבל עזה (תשס"ד)

לעילוי נשמת חברנו האהוב

סרן יהונתן נתנאל

נפל בקרב בחבל עזה (תשס"ט)

לעילוי נשמת

נעמה ואיתם שמעון הנקין

נרצחו בפיגוע בין אלון מורה לאיתמר (תשע"ו)

נעמה הי"ד עיצבה את כריכת החוברות במהדורות הראשונות

"בִּלְעַ הַמּוֹת לְנֶצַח וּמָחָּ אֶ-דָּנִי יְ-הוּהוּ דְמָעָה מֵעַל כָּל פָּנִים

וְחִרְפַּת עַמּוֹ יִסִּיר מֵעַל כָּל הָאָרֶץ כִּי יְ-הוּהוּ דָבָר"

סדר העניינים

- ח כעין הקדמה: בעיה נפשית ושמה ספקנות
- י ספקנות: עבד כי ימלוך
- כז ודאות: גם מחר תזרח השמש

כעין הקדמה: בעיה נפשית ושמה ספקנות

התרבות שאנו חיים בה כיום מדביקה את בני האדם, רובם ככולם, במחלת נפש הקרויה ספקנות. הספקנות אינה סוגיה אינטלקטואלית בלבד אלא בעיה נפשית חמורה,¹ ובמהלך מאמר זה ננסה לטפל בה.

המשמעות המעשית של הספקנות, כפי שנפרט בהמשך, היא חוסר יכולת להתייחס ברצינות לכל נושא ועניין. כל טענה או מהלך מחשבתי, יפה ומחוכם ככל שיהיה, ייפטר באמירה הפשוטה: "זה נחמד, אבל ודאי יש מי שאומר אחרת". הספקנות פוטר מהתמודדות במישור האינטלקטואלי ומאפשרת התעלמות מכל ניסיון לבריור שכלי. כך יוצא שבפועל אין צורך להתמודד עם שום רעיון או דעה, ולכן גם שום דבר אינו מתקבל ואינו מופנם.²

כדי להתקשר לתורה בקשר נפשי יש לנצח קודם כול את מחלת הנפש הזו. בעוד היחס למושג האלוהי³ הוא המפתח להבנת האמונה בשכל, מאמר זה תפקידו לנסות

---

1 "חופש הדיעות הרגיל להיות פופולרי בזמנינו, עיקר יסודו בצדדים השליליים הוא, מצד חסרון העמקה נשמתי, והעדר בסיס חזק במעמקי הנפש לכל קישור החיים. החקירה החפשית אינה יכולה להזיק את הלב שכבר קלט בתוכו את העומק התמציתי של מהות האמונה אבל כל זמן שהתמצית העליון לא נקלט יפה בלב, אז כל חקירה חפשית מקעקעת היא את יסוד פעולת הרגש הטוב העומד למעלה מהשכל ההגיוני. כמה טועה הוא המהלך של חופש הדעות, שבא בצורתה של האנרכיה המחשבתי, שהוא מהפך את הצד היותר יקר, ויותר טוב שבהויה ובחיים למין אנדרלמוסיה של תהו ובהו צלמות ולא סדרים, שהוא באמת רק עבדות הדעות" (הרא"ה קוק, אורות האמונה, עמ' 33).

2 "ותראה קושי הלצון והשחתתו הרבה, כי כמו המגן המשוח בשמן אשר ישמיט ויפיל מעליו החצים ומשליכם לארץ ולא יניח אותם שיגיעו אל גוף האדם, כן הלצון בפני התוכחה והמרדות. כי בליצנות אחד ובשחוק קטן יפיל האדם מעליו ריבוי גדול מן ההתעוררות וההתפעלות, מה שהלב מתעורר ומתפעל בעצמו מידי ראותו או שמעו ענינים שיעירוהו אל החשבון והפשפוש במעשים, ובכח הליצנות יפיל הכל לארץ ולא יעשה בו רושם כלל, ולא מפני חולשת הענינים ולא מפני חסרון הבנת הלב, אלא מפני כח הלצון ההורס כל בניני המוסר והיראה" (הרמח"ל, מסילת ישרים פרק ה).

3 הרב גיורא רדלר, היחס למושג האלוהי.

ולבנות את היחס האמוני הנכון מבחינה נפשית. אומנם מהלך המאמר עצמו והעבודה הנדרשת בו הם שכליים - ולא רגשיים או דמיוניים - אך מטרתו היא לתקן בעיה נפשית.

המאמר יכול שני שלבים. בשלב הראשון נראה כי הספקנות, נוסף על הנזקים הסביבתיים המצטברים שהיא גורמת, אינה אלא טעות, שקר שמקורו ברשלנות השכל.⁴ כמו כן נראה מהיכן היא נובעת וכיצד היא משפיעה עלינו. בשלב השני נוכיח כי יש בעולם ודאות ונבנה דרך להגיע אליה. לאחר שיתברר לנו שהספקנות היא שקר ושיש במציאות אפשרות להגיע לוודאות, או אז נוכל להשקיע את כוחות השכל והרגש בעבודה הקשה של בירור האמת ובהיקשרות אמיתית אליה.

---

4 "הספקנות היא תוצאתה של האליליות. והאחרונה היא תוצאתה של התרשלות המחשבה" (הראי"ה קוק, מאמרי הראי"ה, הספקנות והאמת האמונית).

ספקנות: עבד כי ימלוך

מלאך במשמעות רוחנית הוא כוח רוחני פועל.⁵ שֵׁד אף הוא כוח רוחני פועל, אך לעומת המלאך שד הוא כוח רוחני הפועל להרע. ניסוח זה אינו מדויק לגמרי, כי הפכו של מלאך הוא מלאך חבלה,⁶ ושד הוא בדרגה פחותה ממנו, אך לענייננו די בהסבר כי שד הוא מלאך הפועל בכיוון שלילי. המילה שֵׁד מורכבת מהאותיות ש"ד - שהן ראשי התיבות של שכל ודמיון.⁷ שד הוא מצב שבו השכל הולך אחר הדמיון, במקום

---

5 "דאינון מלאכים דמתפשטין בכל איברים [...] כולו נהורין סתימין בלבא" (זוהר, פנחס רכב ע"א ברעיא מהימנא, ועיינו גם שם, שמות קיח ע"ב); "מלאכי אלהים מחשבות החכמה" (ראב"ע, בראשית כח, יב); "והמלאך בין אדם ובין אלהיו הוא שכלו" (הקדמת רבי אברהם אבן עזרא, הדרך הג); "ויעלה [...] אורות עליונים בשורש נשמתן והם נקראים [...] מלאכי אלהים" (אור החיים הקדוש, בראשית כח, יד, ד"ה "ובדרך"); "ודברנו הנה אמנם הוא כמלאכים אשר הם שכלים נפרדים [...] כביכול שאין הקב"ה עושה דבר עד שמסתכל בפמליא של מעלה [...] שהאלוה יעיין בעולם השכלים וישפיע ממנו המציאות" (רמב"ם, מורה נבוכים ח"ב פרק ו); "מלאכי אלהים הם המחשבות הקדושות שבישראלי" (רבי אליהו גוטמכר מגריידיץ, סוף "שלום בפמליא של מעלה"); "והבן איך קרא לכוחות דנפש מלאכים" (האר"י, עץ חיים היכל א' א"ק שער ה' טנת"א סוף פרק ה); "מלאכי לבו" (ר' נחמן מברסלב, לקוטי מוהר"ן סימן נט).

6 "[...] ופעל נסיי נחלק לב' חלקים, האחד או שהוא פועל הויה ועל ידי אותה הויה נעשה מה שירצה כמו שנתן המן והבאר לישראל, וזהו פועל של הויה, או שהוא פעל ואינו הויה רק הפסד ובוזה נעשה הדבר כמו המלאך שהכה במחנה אשור כי בזה שהרג מחנה אשור נצלו ישראל [...]. וכנגד הראשון אמר לא על ידי מלאך שפעל היציאה והוא פועל הויה, ולא על ידי שרף לפעול היציאה על ידי הפסד מצרים, ולא על ידי השליח שהוא מנהגו של עולם [...]" (מהר"ל, גבורות ה' פרק נה).

7 "צורר המר דודי לי בין שדי ילין. הדבקות השכלית באלהים, אין בה כ"א שמחה ועונג. אבל הדמיונית לפעמים מרגישים בה עונג וחדות לב ולפעמים טועמים ע"י טעם של מרירות, ואע"פ שמיצר ומימר לי מ"מ דודי הוא ובין שדי ילין. והשכל והדמיון מתאחדים אח"כ לנקודה אחת, ושם שדי מתגלה עליהם, שכל, דמיון, יוד" (הראי"ה קוק, עולת ראי"ה, עמ' ה); "ולפיכך בעת שישראל הולך לבית עולמו, יש מלאך ממונה בגן עדן, שלוקח לכל בר ישראל שהוא מהול ומביאו בגן עדן. ושאינו נמולין, אף על פי ששני אותיות יש בהן מן השם שהוא שדי, שיש בהם השי"ן מן האף, והדל"ת מן היד, ולא יש בהם היו"ד מן שדי, הוא לשון שד" (מדרש תנחומא, פרשת צו סימן יד); "[...] כמארז"ל מפאת ב' אותיות ש"ד משדי אך יען שחסר מהם י' נקרא שד [...]" (רבי חיים ויטאל, עץ חיים פרק ג); "וכל אלו מקבלין מבחינת שדי, ועל כן כולם נקראים על שם שדי, כי שד - על שם שדי [...]" (ר' נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן תנינא סימן ה); "[...] והוא שם שדי

המצב הנורמלי והתקין שבו השכל הוא המוביל את האדם, ושאר כוחות הנפש נמשכים אחריו.⁸ חשוב להבין כי אף על פי שמלאך הוא כוח רוחני חסר גוף, הוא אינו רק רעיון פילוסופי מופשט כי אם דבר חי וקיים הפועל במציאות. צרות אופקים היא לחשוב שחיים חייבים להיות תקועים דווקא בגוף. גם שד כמו מלאך הוא דבר - כמובן, לא בעל קרניים וזנב - אך חי ופועל ממש.

הספקנות אינה אלא שֵד היושב בראשי רוב רובם של בני האדם ואינו מוכן לצאת ממש. לפיכך מטרת מאמר זה תהיה לנסות ולבער את השד ההוא השולט במוחות בני האדם. יש לשים לב שכאשר השד מבין שמנסים לחסלו הוא מתחיל להתגונן, להילחם על המקום שתפס ולהתחפר בעמדתו הספקנית ביתר שאת.

כידוע, שדים מחסלים על ידי אור, ואין אור אלא שכל.⁹ לפיכך הדרך להתמודד עם הספקנות תהיה על ידי עבודה שכלית. לעיתים האדם בטוח שהוא יודע את האמת, אך ברגע שהוא מתחיל לברר אותה בכלים שכליים הוא מבין שידיעותיו ודעותיו לא היו אלא שקרים ודמיונות לא מבוססים. השדים מתחבאים מאחורי אותם דמיונות, ועל ידי הארת השכל עליהם - הבאה בעקבות עבודה שכלית - הם נמוגים ובורחים.

ורמו בקרב הוא שד" (שפת אמת ויקרא, קדושים תרנה).

8 "ראוי לאדם להעביד כחות נפשו כלם לפי הדעת, כפי שהקדמנו בפרק אשר לפני זה, ולשים לנגד עיניו תכלית אחת, והיא: השגת ה', יתפאר ויתרומם, כפי יכולת האדם, רצוני לומר: ידיעתו" (רמב"ם, שמונה פרקים, פרק ה); "ואין הנבואה חלה אלא על חכם גדול בחכמה, גיבור במידותיו, ולא יהא יצרו מתגבר עליו בדבר בעולם, אלא הוא מתגבר בדעתו על יצרו תמיד" (רמב"ם, הלכות יסודי התורה ז, א); "וידוע כי השכל הוא אב לכל כחות הנפש והוא מנהיג אותם כמו האב שמגדל את הבנים..." (מהר"ל, נתיבות עולם, נתיב התורה, פרק ג).

9 "והיינו שבאמת מאמר יהי אור כנגד חכמה אך אחר שנגנו אור הראשון אז יהי אור הוא מאמר ראשון שהוא שכל הנעלם מכל רעיון" (ר' צדוק הכהן, פרי צדיק במדבר, פרשת קורח); "[...] שכל המשיג דבר הוא הסתכלות הרוחניות, ורואה אותו בלי שום הסתפקות המחשבה, ומחבר את עצמו בזאת המחשבה, ומביט בה בזאת המחשבה בעין שכל, נקרא אור, כמו שפירש רש"י 'אם מעיני העדה' הם חכמי העדה, והוא אור החכמה, לכן ההשגה נקרא אור" (ר' לוי יצחק מברדיטשוב, קדושת לוי, קדושות לחנוכה, קדושה חמישית); "אמר רבי נחמן: כי איש הישראלי צריך תמיד להסתכל בהשכל של כל דבר, ולקשר עצמו אל החכמה והשכל שיש בכל דבר, כדי שיאיר השכל שיש בכל דבר להתקרב אל השם יתברך, כי השכל הוא אור גדול ומאיר לו בכל דרכיו, כמו שכתוב: 'חכמת אדם תאיר פניו'" (ר' נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן ח"א א).

עוד נקודה שיש להבהיר היא כי החלופה לספקנות אינה פתיוות. לכאורה, וזו חלק מתעמולת השד הספקני, נראה שאחת משתיים: או שהאדם ספקן, לוגי, שכלי ומלא חוכמת חיים, או שאינו אלא פתי המאמין לכל דבר, דתי אוויל המקבל כאמת צרופה כל דבר שנאמר לו.

לפני שנתחיל במלאכת ביעור השד נפתח בהתקפה על אביו, והוא השכל הלוגי עצמו. אנו חיים בתרבות שבה האידיאל הוא להיות אדם רציונלי ושכלי. אין חולק: כל השאלות החשובות בחייו של אדם צריכות להתברר בירור מושכל ככל האפשר. אדם הרוצה להחליט ברצינות, ודאי שיברר ויחליט באמצעות כליו השכליים ולא על פי רגשותיו או גחמותיו. לעומת זאת אדם רגשן, המחליט על פי תחושות בטנו והרגשותיו, נתפס כאדם רציני פחות, שאינו יודע להחליט החלטה נכונה וטובה. זאת אומרת, כמעט אין חולק על כך שהשכל הוא הכלי המרכזי והחשוב לצורך קבלת החלטות ופעולה במציאות.

נפתח אפוא בהצהרה פרובוקטיבית: איש מעולם לא החליט שום החלטה באמצעות השכל. יתרה מזאת, לא רק ששום החלטה לא נתקבלה בשכל, גם אי אפשר להחליט דבר בשכל. נדגים זאת באמצעות דיאלוג דמיוני:

א: החלטתי לאכול.

ב: מדוע?

א: כיוון שהייתי רעב.

ב: וכי מדוע החלטת שאינך רוצה להמשיך לרעוב?

א: כיוון שאין זה בריא.

ב: ומדוע רצונך להישאר בריא?

א: כיוון שרצוני לחיות חיים טובים וארוכים.

ב: ומדוע שלא תחיה חיים קצרים ואומללים? מה אכפת לך?

א: אה, כי ככה אני רוצה...

גם אם ניאלץ לעבור כמה שלבים - שחלקם או כולם שכליים - יתברר כי בסופו של דבר כל החלטה נובעת מיסוד שאינו רציונלי, קרי מרצון שרירותי כלשהו, מרגש או מגחמה. את ההחלטה הראשונית הזו איש אינו מחליט באמצעות כלי שכלי כזה או אחר,

וקל להראות זאת על ידי סדרת שאלות 'מדוע'. בסופו של רצף השאלות תמיד נגיע לנקודה שמעבר לה אין תשובה או סיבה שכלית. השלבים הראשונים אומנם שכליים, אולם לעולם יהיה השורש מעוגן בסיבה אי-רציונלית. ככל שננסה לחשוב ולחפש החלטות שהחלטנו בשכל, בסופו של מתווה הבירור לעולם נגיע לתשובה לא שכלית.

נוסיף עוד הצהרה פרובוקטיבית: איש מעולם לא הוכיח דבר על ידי הוכחה שכלית. בניסוח כללי יותר, אי אפשר להוכיח דבר על ידי הוכחה שכלית. כל משפט מתמטי, לדוגמה, מתבסס על אקסיומות המונחות ביסודה של המתמטיקה. אקסיומות אלה מעצם הגדרתן אי אפשר להוכיחן כלל. לפיכך, אף כי נראה כי המתמטיקה היא תחום מוגדר ומוכח, היא נשענת על כמה משפטים שאין שום דרך להוכיח את נכונותם, והיא שרירותית ובלתי מוכחת בדיוק כמותם.

יתרה מזאת, יש תחומים מתמטיים הנשענים על אקסיומות שונות לגמרי ואף הפוכות אלו מאלו, ובעקבות זאת באים לכלל מסקנות שונות בתכלית.¹⁰ חלק מן האקסיומות המתמטיות הוכנסו בדיעבד, רק כדי למנוע במלאכותיות היווצרות פרדוקסים. מדעי הטבע אף הם אינם יכולים להוכיח דבר באמצעים שכליים, כיוון שהם נשענים על הנחות שאינן לוגיות כלל. אחד מכלי העבודה הבסיסיים ביותר של המחקר המדעי הוא הסקה מן הפרטים אל הכלל, אינדוקציה. לדוגמה, הפיזיקה טוענת כי אם תפוח נפל על ראשו של ניוטון מאה פעמים, כנראה יש כוח משיכה, והתפוח ייפול גם בפעם המאה ואחת. זוהי טענה חסרת כל ביסוס לוגי. אין שום ערובה שאכן יש כוח משיכה האחראי לכל אותן מאה נפילות ושהתפוח ייפול גם בפעם הבאה, אך אין אפשרות לעבודה מדעית הכופרת בכלל הזה. מכאן קל לראות כי גם מדעי הטבע אינם מסוגלים - ואף אינם מתיימרים - להוכיח באופן מוחלט אמיתות שונות על ידי הוכחה שכלית.

10 לדוגמה, אחת האקסיומות של הגאומטריה האוקלידית (החמישית במספרה, הקרויה 'אקסיומת המקבילים') גורסת כי דרך נקודה מחוץ לישר אפשר להעביר ישר אחד ויחיד שמקביל לישר הנתון. הראשון שהבין שאפשר להחליף את אקסיומת המקבילים באקסיומה אחרת ולקבל גאומטריה שונה מהגאומטריה האוקלידית אך תקפה באותה מידה היה גאוס, אך הוא חשש לפרסם רעיון חדשני כל כך. באחת הגרסאות הלא אוקלידיות, הגאומטריה ההיפרבולית, אקסיומת המקבילים מוחלפת באקסיומה האומרת שדרך נקודה מחוץ לישר עוברים אין-סוף ישרים מקבילים לישר זה (ולא אחד בלבד, כבגאומטריה האוקלידית). בגרסה אחרת של גאומטריה לא אוקלידית, הגאומטריה הפרויקטיבית, שפיתח ברנרד רימן, תלמידו של גאוס, האקסיומה היא שכל שני קווים ישרים נפגשים. בגאומטריה זו אין ישרים מקבילים, וסכום זוויותיו של משולש גדול ממאה ושמונים מעלות.

כעת, משהופרכה היכולת להוכיח ולהחליט באמצעות השכל, טוב יהיה אם נגדיר מהי חשיבה שכלית.

שְׁכָל משמעו לוגיקה או סיבתיות. אומנם היה הגיוני הרבה יותר לפתוח בהגדרה ורק אחר כך לנסות ולהראות שאי אפשר להוכיח דבר בכלים שכליים, אולם מבחינה דיִדְקִטִית-פְּסִיכִולוֹגִית היה חשוב להפריך קודם את האשליה הזו, ורק אחר כך להגדיר מהו שכל, כיוון שבדרך זו התנגדות השד מתמוססת. כלומר, לולא כן הייתה נוצרת בנו התקוממות נפשית נגד הגדרה זו גם בלי שהייתה לנו הגדרה אחרת, טובה יותר.

כל המהלך להפרכת יכולת השכל להחליט ולהוכיח טמון בחובו את ההנחה כי שכל משמעו לוגיקה, כלומר סיבתיות. התחושה שחשנו, שהשאלה 'מדוע' היא השאלה המתאימה ושעלינו לספק סיבה כדי שההחלטה שלנו תיחשב שכלית, מראה שאנו תופסים את החשיבה השכלית כסיבתית-לוגית דווקא. כיוון שהראינו שכל הוכחה שכלית נסמכת על אקסיומות ועל סיבתיות, נאלצנו לקבל הנחה מובלעת זו.

לו על הטענה "החלטתי לאכול" היינו שואלים "באיזה צבע?" ככל הנראה לא היינו מקבלים מענה של ממש. במענה על השאלה 'מדוע' הראינו כי אנו מקבלים את הסיבתיות כגורם חוקי במערכת השכל. לעומת זאת שאלת "באיזה צבע?" אינה מתקבלת כשאלה חוקית, ולכן אינה שכלית בתפיסתנו. עצם העובדה כי הדיאלוג הדמיוני דלעיל נראה הגיוני מוכיחה כי אנו אכן מקבלים את הגדרת השכל כלוגי-סיבתי. במילים אחרות, אף שההגדרה הובאה רק עתה, עצם השימוש בה עד שלב זה מראה כי אנו אכן מסכימים להגדרת השכליות כלוגיקה או כסיבתיות.¹¹

כעת נוכל לראות בבירור מדוע באמת לעולם אי אפשר להחליט או להוכיח דבר באמצעות השכל כפי שהגדרנו אותו. לעומת זאת את השאלה 'מדוע' אפשר לשאול אין-ספור פעמים - זאת אומרת, על כל טענה אפשר לשאול מהי הסיבה הגורמת לה - מספר הסיבות שניתן לייצר הוא סופי. בסופו של דבר לאחר די שאלות נגיע לשלב שבו ניתקע, דהיינו נישאר ללא סיבה או ניפול ללולאה אין-סופית. נקודה זו היא השלב שבו

11 ייתכן כי הקוראים המתמצאים מעט בפילוסופיה אכן לא קיבלו הגדרה זו ואת כל המהלך האנטי-שכלי שקדם לה. קוראים אלו, מטבע הדברים, אינם זקוקים לשלב זה של המאמר, כיוון שעיקרו הוא לצאת נגד הלוגיקה והאנליטיות, ולא נגד השכל עצמו. זאת אומרת, חוסר הסכמה עם הנכתב עד כה מעיד על הבנה טובה יותר של המושג 'שכל', כפי שיתברר בהמשך.

ההחלטה או ההוכחה כבר אינן שכליות. בסופו של התהליך תמיד נגיע לטענה שאין לה סיבה, ולכן היא אינה שכלית. כאשר איננו מסוגלים לענות, אם מפני שבתשובה לשורת שאלות ה'מדוע' באשר להחלטה הגענו לתשובה 'ככה', ואם מפני שבאשר להוכחה הגענו לאקסיומה, אזי לפי הגדרה דלעיל, ההוכחה או ההחלטה אינה שכלית.

במילים אחרות, כל טענה שכלית נגזרת מהנחות יסוד כלשהן באמצעות כלים לוגיים. נכונותן של הנחות היסוד, האקסיומות, מחייבת את נכונותן המוחלטת של המסקנות הנגזרות מהן. אך בעוצמתה - כלומר בהכרחיותה - של החשיבה הלוגית, טמונה גם חולשתה. מצד עצמה אין היא יכולה לומר דבר שאינו טמון בהנחות היסוד, וודאי שאינה יכולה להוכיח את הנחות היסוד עצמן. כל מסקנה נובעת בהכרח מהנחות היסוד. לפיכך רק אם מקבלים את הנחות היסוד מתחייבים לקבל את המסקנות, אולם אין שום דרך שכלית להכריע אילו הנחות יסוד הן הנכונות. לכן בסופו של דבר כל החלטה וכל הוכחה אינן יכולות להיות שכליות, וכולן נכונות (או לא נכונות) באותה המידה. יתרה מזאת, אפשר להגדיל ולעשות ולבחור מסקנות, ומהן ללכת אחורה ולראות אילו הנחות יסוד דרושות ולקבל אותן, שהרי למעשה אין כל דרך שכלית לבחור הנחות יסוד.

מכאן אפשר לראות כי השכל עצמו אינו מסוגל לענות תשובות לבדו על שום שאלה או בעיה. השכל הלוגי, שעד כה סברנו כי הוא המלך הבלתי מעורער שכל העולם מתנהל על פיו, אינו מסוגל לעשות שום דבר - לא להחליט ולא להוכיח. השכל נאלץ תמיד לפנות למשהו חזק ממנו. לכן הספקנות עצמה אוילית,¹² היות שהמחשבה שאפשר לעבוד אך ורק עם השכל אינה נכונה כלל.

בזאת סיימנו לטפל באביו של השד, השכל הלוגי, וכעת נחזור אל השד עצמו, קרי הספקנות. נקדים ונסביר כיצד הדברים מופיעים אצלנו במחשבה ובמציאות. יש

---

12 "הולך אחריה פתאם קשור אל טבח יבא וקעס אל מוסר אויל" (משלי ז, כב): "כעס אל מוסר לאויל, הנחש המצלצל ההולך ליסר את האויל, הגם שהולך ברצון בכל זה הוא מצלצל להזהיר את האויל המסתפק בכל דבר שידע להזהר מארסו, כן הגם שהולך ברצונו לבו מצלצל ומזהיר אותו מן הארס הטמון שם" (מלבי"ם שם, ד"ה "כעס אל מוסר לאויל"); "חכם לב יקח מִצֹּת, וְאוֹיֵל שִׁפְתָּיִם יִלְבֹּט" (משלי י, ח): "ואויל שפתים ילבט, האויל הוא מי שמסופק בהקקי החכמה ואמתותם" (מלבי"ם, שם, ד"ה "ואויל שפתים ילבט").

ארבע מדרגות שהן יסוד המחשבה אצל כל אדם: רגש תחתון, שכל תחתון, רגש עליון ושכל עליון.

הרגש התחתון ידוע בכינויו 'בא לי'. הרגש התחתון מספק למעשה את כל המידע הבא היישר מהמציאות. 'חם לי', 'אני אוהב מוזיקה קלסית' או 'פיל דורך לי על הרגל'. מידע זה אינו עובר עיבוד שכלי אלא מגיע ישירות מהחושים. אצל אדם נורמלי הרגש התחתון אינו משמש בסיס לפעולה מיידית. במילים אחרות, אדם בריא אינו פועל על פי הדחפים הבסיסיים שלו. על פי רוב, פרט לתינוקות או לחולי נפש, אדם לא ינהג על פי הרגש התחתון שלו בלי להעביר אותו איזה סינון. אדם שחם לו לא יפשוט את חולצתו באמצע הרחוב רק מכיוון שחם לו, היות שאדם בריא מנהל את חייו על פי ערכים כמו נימוס או צניעות, ולא רק על פי מידע ותחושות. המידע שהרגש התחתון מספק נחוץ והכרחי, אולם אי אפשר לנהל את החיים על פיו.

השכל התחתון הוא השכל הלוגי, אבי הספקנות. את תפקידו נבין לאחר שנבין את תפקיד הרגש העליון.

הרגש העליון נקרא הרגש נותן האקסיומות, ובמילים אחרות קנה המידה או האינטואיציה. הרגש העליון הוא המנהל האמיתי, ובו מחליטים באמת. אם אדם מעוניין להחליט, בשלב הראשון עליו לאסוף מידע על האפשרויות העומדות בפניו. בשלב השני עליו לשקלל את הנתונים ולהכריע על פיהם, אולם כדי להחליט עליו לדעת איזו חשיבות יש להעניק לכל נתון. לדוגמה, אדם המתלבט היכן לגור אוסף מידע, כגון מחירי דירות, מרחק ממקום עבודה, סוג החברה, רמת זיהום האוויר וכדומה, ובבואו להחליט עליו לשקלל את הנתונים ולהכריע על פיהם.

ואולם אי אפשר לכמת את הפרמטרים או להשוות ביניהם: מה חשוב יותר, חברה טובה או אוויר נקי? אין דרך להגדיר מראש בנוסחה כיצד יש לשקלל את הנתונים ולהכריע על פיהם. כמו כן אין אפשרות לשקלל נתונים שאינם נמדדים באותה יחידת מידה. אי אפשר, לדוגמה, לענות תשובה שכלית על השאלה אם המוזיקה של בטהובן יפה יותר משקיעה במדבר, כפי שאי אפשר להשיב על השאלה אם התפוח טעים יותר או אדום יותר. לכל אדם יש כעין קנה מידה שעל פיו הוא מרגיש מה חשוב יותר מבחינתו,¹³

13 "אמר רבא לעולם ילמד אדם במקום שלבו חפץ שנאמר כי אם בתורת ה' חפצו" (עבודה זרה טו

ועל בסיס הרגשה זו הוא יכול לשקלל ולהחליט. שקלול המידע וההכרעה על פיו הם מתפקידי של הרגש העליון, שהוא הרגש נותן קנה המידה, ובו נבדקים הדברים באמת כדי שתוכל להתקבל החלטה או הכרעה.

נחזור כעת אל השכל התחתון: תפקידו הוא לאסוף מידע בשביל הרגש העליון. כיוון שהספקנות היא המפתח לקבלת מידע אמין שאיכותו גבוהה, זאת אומרת על ידי ספקנות אדם מסוגל לבדוק אם המידע שהוא מקבל אמין או רלוונטי, לפיכך ככל שאדם ספקן יותר כך המידע שהוא מביא אל הרגש העליון איכותו טובה יותר. הספקנות היא כלי בידיו של השכל הלוגי לברור את המידע הבא אליו, ועל ידי החקירות והדרישות שלו אפשר לברר את הדברים ברור טוב ורציני יותר.

השכל התחתון, כפי שראינו לעיל, אינו מסוגל להחליט בעצמו אלא רק לברור ולסנן את המידע המגיע אליו. השד מופיע כאשר בשל טעות, שעל סיבתה נעמוד בהמשך, הומלך השכל התחתון למקבל ההחלטות במקום הרגש העליון. על כך אמר שלמה המלך: "תַּחַת שְׁלוֹשׁ רִגְזֵה אֶרְץ וְתַחַת אַרְבַּע לֹא תוּכַל שְׁאֵת. תַּחַת עֶבֶד כִּי יִמְלוֹךְ" (משלי ל, כא-כב). השכל התחתון הוא עבד - כל תפקידו לספק מידע - וכל עוד הוא עושה זאת המצב תקין. כאשר הוא מוצב בתפקיד מקבל ההחלטות, תפקיד שאין הוא מסוגל למלא כיוון שהוא ספקן מעצם טבעו, מתחילה הבעיה.

על פי רוב האדם קודם כול מחליט ורק אחר כך מנסה לגבות את החלטתו בתירוצים שכליים. אדם, כיוון שהוא חי את ההליך התרבותי הקובע כי השכל הוא אמת והרגש הוא שטויות, כאשר הוא נאלץ להחליט שלא באמצעות שכלו - שהרי אי אפשר אחרת - מרגיש רע מאוד עם עצמו. רמז לדבר אפשר לראות גם בחטא אדם הראשון והנחש. הנחש, באחת הצורות שבהן הוא מופיע, הוא השכל הלוגי. אומר המדרש באבות דרבי נתן (א, ז): "חבל על שִׁמְשׁ גדול שאבד מן העולם. שאלמלא נתקלל הנחש, היה לו לכל אחד ואחד מישראל שני נחשים בתוך ביתו. אחד משגרו למערב ואחד משגרו למזרח,

---

ע"א); "ונמצא פירוש והלך בדרכי לבך, לפי שאין הילוך עבודת ה' בתמידות של כל בני האדם שוין, זה עוסק בתורה ועמלה כל היום, וזה פורש עצמו לעבודה, וזה לגמילות חסדים, והכל לשם שמים, וגם בתורה עצמה אין כל דרך לימוד שוה, וגם במעשה המצות [...] ואם בא אדם לשאול איזהו דרך ישרה שיבור לו בדרך לימודו או במה להיות זהיר טפי, על זה אמר קהלת והלך בדרכי לבך, מה שלבו נמשך אחריו, ברור שמזלו חזי כי זה ענין טוב לפי כח נפשו" (הנצי"ב, העמק דבר, במדבר טז, מא).

ומביאים להם סנדלכים טובים אבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמד טוב שבעולם, ואין כל ברייה יכולה להחזיק אותן". הנחש היה עבדו של אדם הראשון, אך כיוון שהשתלט עליו היה צורך להפטר ממנו.

זו גם הנקודה של השכל הלוגי: השכל התחתון יודע להטיל ספק, והוא עושה זאת מצוין, אולם כאשר מציבים אותו בתפקיד ניהול הוא אינו מסוגל למלא אותו, כפי שראינו לעיל. הטעות בספקנות אינה הספקנות עצמה כי אם השימוש הלא נכון שלה. השעבוד לשכל התחתון כאל מקבל ההחלטות גורם שהספקנות, שאינה אלא כלי המאפשר בירור אמין, הופכת דרך חיים. מקור הספקנות אפוא הוא השעבוד לשכל הלוגי.¹⁴

נסביר את משמעותו של השכל העליון, אף על פי שהוא אינו נצרך לענייננו. השכל העליון הוא השכל בלשון הרמב"ם,¹⁵ והוא הנשמה או צלם אלוהים שבאדם. הנשמה היא תפקידו של האדם בעולם וערכו, והיא האדם באמת. כך אפשר להבין כיצד יש אנשים צדיקים, כגון הגר"א ור' אריה לוי, שמערכת השיקולים של כל אחד מהם טהורה לגמרי והם גוברים על יצרם הרע, ובכל זאת הם אינם עובדים את ה' באותה צורה. על

14 "חשוב לציין כי הספקנות מן הטיפוס הזה יוצאת דווקא מתוך דרישה לוודאות לוגית ולהוכחות. האנליטיקן מקבל רק טענות מוכחות כאמיתיות, ולכן, למרבה האבסורד, נדרשת הוכחה שאינה מבוססת על הנחות יסוד כלשהן. כאשר הוא מגיע למסקנה הבלתי נמנעת שאין כלל הוכחות שעומדות בקריטריון התמהוני הזה, הופך אותו רציונליסט קיצוני לניהיליסט אינטלקטואלי הכופר בעצם קיומה של וודאות" (הרב מיכאל אברהם, שתי עגלות וכדור פורח, חטיבה ראשונה, השער הראשון, מבוא); "[...]נראה כי הגענו למסקנה אבסורדית ופרדוכסלית לכאורה: הדרישה של בעלי העמדה האנליטית לנכונות הכרחית (נימוק אנליטי, או הוכחה, לכל מסקנה), מובילה אותנו לפלורליזם, או ליתר דיוק לניהיליזם גמור. גישה שמקבלת רק אמיתות מוחלטות ומוכחות כנכונות, תוביל אותנו לאי ידיעה גמורה, ולמעשה לספקנות. לפי גישה זו, כל מי שעקבי עם ההנחות שהניח בבסיס דינו, ללא תלות מהן אותן הנחות, מסקנותיו תקפות באותה מידה. ראינו שניתן לבנות כמה מערכות אכסומטיות הסותרות זו את זו, שכל אחת מהן נכונה, לא יותר, אך גם לא פחות, מחבירתה. התכנים אותם עלינו לברר ביחס לתקפותן של ההנחות עצמן, לעולם אינם נמצאים בתוך המערכת האכסומטית, ולכן הם אינם שייכים כלל לתחום החשיבה האנליטית. המתודה האנליטית יכולה לשמש רק לבחינת נביעתן של המסקנות מתוך ההנחות, ולא לבחינת תוקף המסקנות עצמן" (שם, פרק ד).

15 "ויהיה הנרצה באמרו, 'נעשה אדם בצלמנו' - הצורה המינית, אשר היא ההשגה השכלית, לא התמונה והתואר" (רמב"ם, מורה נבוכים, חלק א פרק א); "וראה אתה אחי את נרך ומה מעלתו ומה טובה צורתו לפי שהוא מעשה ידיו יתברך. כי נר ה' נשמת אדם פעם יקראה נר אלהים ופעם נשמת אלהים ופעם צלם אלהים ודמות[...]" (רמב"ם, אגרות הרמב"ם, פרקי הצלחה).

הגר"א מסופר כי היה לומד בתורה לאור נר בחדר חשוך, סגור ומוגף גם בעיצומו של יום כדי שלא יפריעו לו, ואילו ר' אריה לוינ מפורסם בזכות מעשי החסד שלו.

על פי השיטה השכלית-לוגית היינו מצפים כי כל האנשים הטובים ינהגו באותה צורה. כיוון שהמצוות קבועות, צריכה לכאורה להיות רק דרך שכלית אחת נכונה לעבודת ה'. הסיבה שבכל זאת אנו רואים אנשים צדיקים שמרכז חייהם נע סביב גמילות חסדים לעומת אנשים צדיקים שמרכז חייהם נע סביב לימוד תורה הוא בגלל נשמתם השונה. לאחד יש נשמה או שכל עליון של גומל חסדים, ולאחר יש שכל עליון של לומד תורה, וזה גורם לשקלול אחר ברגש העליון ולהכרעות שונות בשיקול הדעת. האחד מעניק חשיבות גדולה יותר למעשי חסד והאחר - ללימוד תורה, הכול בגלל נטיית נשמתם ותפקידם בעולם.

הרגש העליון ניזון משני מקורות. המקור האחד הוא מלמטה, מידע הנובע מהרגש התחתון או מהשכל התחתון. המקור האחר הוא מלמעלה, מהשכל העליון, הגורם לשקלול אחר של המידע אצל כל אדם ואדם על פי נטיית נשמתו. השכל העליון, או הנשמה, קבוע ואינו משתנה. התבגרות או השתנות של האדם, לדוגמה, נובעת משינוי בערכים של האדם, כלומר שינוי ביכולתו השכלית ובהבנתו את המציאות גורם שינוי בתפיסת עולמו ובמערכת השיקולים שלו, אך לא חל שום שינוי בנשמתו.

כעת, לאחר שהבנו מהיכן צמחה מחלת הנפש הזו, ננסה לברר את נזקיה. הנזק שהספקנות גורמת מתחלק לשתי מדרגות: נזק נפשי ונזק שכלי. בניגוד לסברתם של שטופי המוח של שד הספקנות כי השיטה הספקנית היא מקור השכל, יתברר בהמשך כי הספקנות היא דווקא מקור דיכוי השכל.

הספקנות מזיקה ברובד הנפשי מפני שרצינות עומדת ביחס ישר לוודאות. ככל שלאדם יש ודאות גדולה יותר כלפי נושא מסוים, כך גדלה מידת רצינותו בהתייחסו אל אותו הנושא. ולהפך, ככל שהוודאות פוחתת, כך ההתייחסות נעשית רצינית פחות ופחות. משל למה הדבר דומה? לו יספרו לאדם שמחלקים שקי זהב בתחנה המרכזית בקריית שמונה, סביר להניח שהוא לא יעשה דבר. לעומת זאת אם הוא יראה אנשים החוזרים מקריית שמונה ושקי זהב על גבם, הוא כנראה ירוץ לשם. ככל שגדלה ודאותו בכך שמחלקים שקי זהב, גדלה גם מידת מוכנותו להשקיע. כל עוד רק סיפרו לו, הוא לא

ממש האמין, ולכן גם לא היה מוכן להשקיע כלל, אך כאשר גבר ביטחונו גברה גם השקעתו. מידת הוודאות שווה למידת ההשקעה והרצינות.

מכאן אפשר לראות את הנזק שבספקנות. תודעה ספקנית, המטילה ספק בכל דבר, ממילא גוררת חוסר אמון וחוסר ודאות בכל דבר, שהרי הכול נכון או לא נכון באותה מידה. לפיכך גם אין התייחסות רצינית כלפי דבר.¹⁶ בעבר היו בני האדם מוכנים להקריב הרבה למען אידיאלים מכל סוג שהוא - קומוניזם, פשיזם וכדומה - ואילו כיום על פי רוב אין אידיאלים, לא מפני שדורנו טוב פחות מקודמיו, אלא מפני שלבני דורנו אין ביטחון או ודאות באידיאלים מכל סוג שהוא, וממילא הם אינם מוכנים להתאמץ בעבורם.

אדם שיכריז ברוב פתוס על רצונו לתקן את העולם ייתקל במקרה הטוב בגיחוך קל, אף שבעבר זכו אנשים כמו אחד העם להערצה ולהערכה של ההמון. הספקנות הרגה את האידיאלים כולם מפני שאיש אינו מאמין בהם עוד, ולא רק בהם אלא בכל דבר ודבר. יש לכך משמעות מעשית ומשמעות תודעתית. המשמעות המעשית היא חוסר המוכנות לפעול למען אידיאלים וערכים, וגרועה ממנו המשמעות התודעתית, הגורסת כי שום דבר אינו אמיתי ולא רציני.

חוסר הרצינות כלפי אידיאלים וערכים, כיוון שהוא חי בתודעה האנושית, גולש לכל תחום אחר בחיים. דוגמה לדבר אפשר לראות מריבוי הגירושים כיום לעומת תקופות אחרות. בעבר האמינו במושגים רומנטיים כמו אהבת אמת, וכאשר התחתנו היו בטוחים כי מצאו את אהבת חייהם. כיום איש לא מאמין בזה, כיוון שבראייה ספקנית תמיד תימצא בת זוג מוצלחת יותר. חוסר הרצינות שהשתרש בחיים גורם שגם היחס למוסד הנישואים אינו רציני ומקל מאוד על פירוקו.

16 "הנה דוגמא מבהירה: בשיבות המערכת של 'עיתון תל אביב', נהגה גפי אמיר לומר שהיא לא כותבת על מוזיקה, כי היא לא מבינה בזה. בהקשר של 'עיתון תל אביב' זאת היתה פרובוקציה לא קטנה. מפני שחוץ ממנה כמעט כל אחד כתב אז על מוזיקה (ועל טלוויזיה). השאלה אם הוא מבין בזה או לא לא עלתה, מפני שההנחה המובלעת היתה שלא צריך להבין בזה. שאין מה להבין. כלומר היה איזה חוסר אמון ברצינות הטענה לרצינות, ולכן הטענה נעשתה קולגית וגורפת" (גדי טאוב, המרד השפוף, עמ' 38). בספרו הנ"ל של גדי טאוב, המאבחן את התרבות התל אביבית בת זמננו, מופיעות דוגמאות רבות וכן ניתוח מפורט של תופעה זו. להרחבה עיינו שם.

זהו רק החלק הראשון של הנזק הנפשי. הנזק האמיתי גדול יותר. הנזק הנובע מחיסרון בכוח החיים האידיאלי אינו מתבטא ביטוי פסיבי בלבד, רק בחוסר ההתקשרות לאידיאלים, אלא יש לו ביטוי אקטיבי בהשקעתם של כוחות החיים בכיוונים אחרים, וזה גרוע בהרבה.

לאדם יש נטייה טבעית לאידיאלים ולערכים, ונטייה זו חייבת לבוא לידי ביטוי. באדם יש כוחות נפש, מרץ והתלהבות המחפשים אפיק לפעול בו, ואם האדם נטול אידיאלים, אותם כוחות יבואו לידי ביטוי במכנה האנושי המשותף הנמוך ביותר. בעבר היו צעירים חדורי אידיאלים פונים לקומוניזם, לפשיזם או להבדיל לגאול את השממה, ואילו כיום ה'אנרגייה הרוחנית' שלהם נותרת בלתי מנוצלת, והם מחפשים דרך לפרוק אותה באמצעות המכנה המשותף הנמוך: כסף, מין, כבוד. כדי להסביר את הטוב והצדק שבאידאולוגיות מורכבות כמו הקומוניזם דרוש הסבר מחשבתי עמוק ומורכב אשר לפי הגישה הספקנית אינו מועיל כלל. לעומת זאת בשלוש התאוות האלה אין צורך להוכיח או להסביר את הטוב שבהן כלל.

התאוות הגשמיות ממלאות כיום את המקום שתפסו האידיאלים בעבר. דוגמה לכך אפשר לראות בנפח העצום שתופסים מדורי הבישול, בישול הגורמה וביקורת המסעדות בעיתונים כיום, לעומת מתכון הסבתא שאורכו ארבע השורות שהיה מודפס פעם באותם עיתונים. שאר העיתון, על פי רוב, מיוחד לנושאים רציניים הרבה יותר, כמו גירושיה של דוגמנית כלשהי או סקירת ניתוחים למתיחת פנים. קוראי העיתון לא נעשו טיפשים יותר, אלא כיוון שאידיאלים אינם מעניינים אותם, העיתון מתמלא בתוכן רדוד. אם כן, הספקנות לא רק הרגה את האידיאליזם אלא השאירה אותנו בעולם מוצף בתאוות חומריות.

הנזק השני שהספקנות גורמת הוא הנזק השכלי. בדומה לקביעה כי מידת ההשקעה קשורה במידת הוודאות, אפשר לראות כי מידת ההשקעה קשורה ביחס ישר גם בסיכויי ההצלחה. איש לא יקנה כרטיס לוטו מההגרלה של השבוע שעבר. זאת אומרת, איש לא ישתתף בהגרלה שאין בה מראש שום דרך לזכות, כיוון שכאשר אין לאדם שום סיכוי להצליח הוא לא ישקיע דבר. לעומת זאת מידת ההשקעה תעלה בהתאם לעליית הסיכוי להצלחה.

התודעה הספקנית, כפי שראינו, טוענת כי אין דרך להגיע אל האמת. לפיכך אין טעם להתאמץ ולחפש אותה. אדם לא ישקיע מחשבה בכיוון שלא יניב דבר. כיוון שאין אמת, או לפחות אין דרך להגיע אליה, אין סיבה לחפש אותה. ככל שהאדם ספקן יותר כך הוא ישקיע פחות בחקר האמת. מכאן נובע שהספקנות הרגה את השכל,¹⁷ שלא כבטענה של הפלורליסטים הספקנים שהספקנות דווקא בונה ומעצימה את השימוש בשכל.

התרבות שאנו חיים בה אינה יכולה להיות שכלית בשל העובדה המצערת שהיא אינה מאמינה כי יש אמת או ודאות כלשהי, וממילא חבל לבזבז זמן על מאמץ שכלי שלא יפיק דבר. אף כאן החיסרון הנובע מחוסר האמון ביכולתו של השכל גורם לא רק נזק פסיבי אלא גם נזק אקטיבי: היות שהאדם הוא יצור שכלי, הוא אינו יכול להתעלם משכלו לגמרי. האדם מחפש אפיק כלשהו שדרכו יפעל שכלו, ומוצא אותו רק בעבודה טכנית, דהיינו רק בעבודה שכלית הנוגעת למציאות הפיזית-ממשית. בתחומים כאלו ודאי תצמח תועלת משימוש בכלים שכליים, שלא כבתחומים אידאולוגיים או מחשבתיים. כך השכל משמש רק לתחומים שיש בהם נפקא מינה מעשית מיידית ובלוטת, ואילו בתחומים החשובים יותר השכל אינו מופעל כלל.

במקרים אחרים, כפי שראינו בעניין הנזק הנפשי, התוצאה היא הורדתו של הכוח השכלי למכנה המשותף הנמוך ביותר, שהוא הדמיון.¹⁸ הדמיון, כמו הרגש, אינו תחום

17 תרמיית סוקל היא דוגמה מייצגת לטענה זו. בשנת 1996 פורסם בכתב העת Social Text (כתב עת נכבד בהוצאת אוניברסיטת דיוק, העוסק בסוציולוגיה) מאמרו של הפיזיקאי אלן סוקל, "פורצים גבולות: לקראת הרמנויטיקה טרנספורמטיבית של כבידה קוונטית". המאמר עצמו, שהשתמש בטרמינולוגיה פוסט-מודרנית ומדעית, היה חסר מובן והורכב למעשה מגיבוב הבלים ושטויות (כגון הטענה כי המספר פאי וקבוע הכבידה תלויי הקשר היסטורי) המשובצים מונחים מדעיים ומילים ארוכות בעלות ניחוח אינטלקטואלי. פרסום המאמר בבמה מכובדת הוכיח את התזה של סוקל, שטען כי מטרתו הייתה להוכיח את טיפשות הפוסט-מודרניזם ואת הניוון שהוא גורם לאקדמיה על ידי פרסום כל הבל המתהדר באצטלה מדעית גם כאשר הוא חסר מובן לגמרי.

18 "כל התרבות הזמנית בנויה היא על יסוד כח המדמה. זוהי מורשת גורלם האילי של עמי התרבות האחוזים בכח המדמה, שממנו באה התפתחות היופי הגופני בפועל ובציור מעשי. הולך ומשתכלל כח המדמה, ועמו משתכללים המדעים המעשיים והנסיוניים, ועל פי עלייתו של כח המדמה ותפיסתו את החיים מסתלק האור השכלי, מפני שחושב העולם כולו שכל האושר תלוי בפתוחו של כח המדמה. וכה הולכים הענינים בהדרגה, עד ששרירי השכל שברוח החכמה החולונית גם הם הולכים ונעתיקים אל כח המדמה. המליצים והמספרים, הדרמטוריים וכל העוסקים באמניות היפות נוטלים מקום בראש התרבות, והפילוסופיה פוסחת וצולעת ואין לה מעמד מפני שהשכל

הדורש הוכחות, ולפיכך במקום לעבוד בכלים שכליים בני האדם עוברים להשתמש ברגשות ובדמיונות. בעבר נערכו ויכוחים אידאולוגיים או פוליטיים במאמרים ארוכים ורציניים, כגון מאמריו של אחד העם, שבהם פרס את משנתו, או להבדיל הרא"ה קוק, שפרסם בעיתוני התקופה את רעיונותיו ודרכו, ואילו כיום הכול עובד בשיטות שיווקיות. בתעמולת בחירות, לדוגמה, שום מפלגה אינה ממנה פרופסור למדעי המדינה שיפנה לציבור ויסביר לו את מצע המפלגה ואת מטרותיה, אלא כולן משמיעות שירים ומראות תמונות של ילדים מקפצים בשדות פרחים. במקום להתרכז בנימוקים רצינוניים ושכליים עיקר ניסיונות השכנוע והתעמולה נסב על תמונות מרגשות וסיסמאות קליטות.¹⁹ כיוון שאין עבודה שכלית, אין שום צורך לפנות לרובד הזה ואפשר להתרכז אך ורק בדמיון וברגש.

כעת נשאלת השאלה איך הידרדרה האנושות לצרה הזו ומה גרם לספקנות לכלות כל חלקה טובה.

קודם כול, באמת קל מאוד לטעות בנקודה הזו, מפני שבסופו של דבר השכל אכן חשוב ובעל תפקיד מרכזי. מפני חשיבותו יש נטייה להרחיב את תחום סמכותו אל מקומות שאין לו יכולת לתפקד בהם כלל. לדוגמה, אם נשאל אדם עשיר: "למה אתה עשיר?" הוא יתחיל להסביר כיצד נהיה עשיר מבחינה מעשית, כגון אילו החלטות שיווקיות ועסקיות החליט. אותו עשיר לא ענה כלל על השאלה, שהיא 'למה' - מה הסיבה שבגללה החלטת להיות עשיר. הוא מבלבל, וכמוהו רובנו, בין החלק המעשי, שבו אכן הייתה עבודת השכל העבודה המרכזית, לבין השלב שבו החליט, שככל

הנקי הולך ומסתלק. כפי סלוקו של השכל ורוח החכמה כן חוצפא יסגי וחכמת סופרים תסרח, יראי חטא ימאסו והאמת תהא נעדרת ופני הדור כפני הכלב, אותה העדינות הפנימית, הבאה מרוח החכמה, הולכת ונמוגה, השאיפה לרוחניות ואצילות, לדבקות אלהית, לעולם העליון, לזוך המוסר, ברום טהרתו, לציורי המושכלות מצד עצמם ונצחיותם, נעשית חזון יקר, וכפי אותה המדה, הנוהגת בעולם בכללו, נוהג הדבר בישראל כלפי רוח הקודש ואהבת התורה ברוח פנימי ורעננות עצמית של היהדות הנאמנה, ובעולם שולט רוח מגושם. כל התרבות הזמנית בנויה היא על יסוד כח המדמה" (הרא"ה קוק, אורות, ישראל ותחיתו יז).

19 דוגמה מאלפת לדבר הובאה בסרטה התיעודי של ענת גורן, "כל אנשי הקמפיין" (תשס"ו). הסרט התמקד במסעי הבחירות של שלוש המפלגות הגדולות דאז בארבעת החודשים שהובילו לבחירות, ובייחוד באופן שבו הכתיבו יועצי פרסום ותקשורת את סדר היום של הפוליטיקאים והתקשורת. בין השאר מוצגים בסרט עיתונאים מובילים המדקלמים את המסרים שיצרו יועצים ואת התפקיד המרכזי שהיה ליועצי התדמית והבחירות בעיצוב דעותיהם של שולחיהם.

הנראה לא היה שכלי כלל. על פי רוב, ההבנה כי לא השכל הוא שמחליט נבלעת בכל המהלך הטכני השכלי הדומיננטי שעוטף את ההחלטה. את איסוף הנתונים, לדוגמה, עושה השכל, ולפיכך מיוחסת לו בטעות גם יכולת ההחלטה. מכאן קצרה מאוד הדרך לטעות כי השכל הוא חזות הכול.

הסיבה המהותית יותר לטעות הזו, לספקנות, היא שזאת ריאקציה לקלוקל הנפש שגרמה לאנושות הופעת הנצרות. ונפרט: יש שלושה סוגי דתות. דתות שכליות, דתות לא שכליות ודתות אנטי-שכליות. היהדות, ולהבדיל ממנה האסלאם, הן דתות שכליות, זאת אומרת דתות המנסות להתאים בין האמונה הדתית שלהן ובין השכל.²⁰ בדתות השכליות יש תביעה להסביר מדוע האמונה או קיום המצוות הם דברים שכליים והגיוניים. דתות המזרח, לעומתן, הן דתות לא שכליות, דהיינו השכל מיותר בהן²¹

20 כגון הכלל ההלכתי "הא למה לי קרא? סברא הוא" (מופיע במקומות רבים בש"ס, לדוגמה: כתובות כב ע"א, בבא קמא מו ע"ב). אילו לא היה קשר בין שכלנו לתורה, לא הייתה טענה זו רלוונטית כלל. "שאיפת ההמון [...] יותר חביב עליהם וערב לסכלותם לעשות את התורה והשכל שני קצוות הסותרים זה את זה, ומבארים כל דבר נגד המושכל וטוענים בו שהוא נס [...] בין במה שסופר ממה שכבר עבר, ובין במה שרואים במצב הנוכחי ובין במה שנאמר שהוא יארע בעתיד. ואנחנו שואפים לאחד בין התורה והמושכל [...] זולתי מה שנאמר בו בפירוש שהוא נס" (רמב"ם, אגרת תחיית המתים); "חלילה לנו מאל שנאמין בנמנע ובמה שהשכל מרחיק ורואה כנמנע" (ריה"ל, הכוזרי, מאמר א, פט); "מבין הבקשות יש להזכיר ראשונה את הבקשה על השכל והתבונה בעבודת האלוה. כי בהם יגיע האדם להתקרבות אל אלהיו" (שם, מאמר ג, יט); "כי מה שהוא דעת כוזב לא תכריח התורה להאמינו כי לא תכריח התורה להאמין דבר שהוא כנגד המושכלות הראשונות ולא דעת בדוי שלא יצויר מציאותו אצל השכל [...]" (ר' יוסף אלבו, ספר העיקרים, מאמר ראשון, פרק ב); "זהו פי' רב שמואל בן חפני הגאון ז"ל ואמר [...] לא יקובלו הדברים במקום שיש מכחישים להם מן השכל" (רד"ק, שמואל א כח, כד, ד"ה "ותופהו מצות"); "וצריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים אל השכל והסברא" (רדב"ז, שו"ת הרדב"ז, סימן אלף נב); "אין שום סתירה לשום דבר מן התורה מכל דעה מחקרית שבעולם כלל" (הרא"ה קוק, אגרות הרא"ה חלק א, אגרת צא); "[...] ואף דבהשקפה ראשונה הוא דבר תמוה איזה הכרח וחיוב יהיה על האדם לעשות דבר בלי ציווי ואזהרת התורה, אבל כשנעמיק בעניין היטב יש להבין עניין זה, דהרי גם החיוב וההכרח לעבודת השם ולמלאות רצונו יתברך, הוא גם כן עניין חיוב והכרח על פי משפטי השכל וההכרה" (ר' שמעון שקופ, שערי יושר, שער ה, פרק ב).

21 הבודהיזם, לדוגמה, נמנע מלעסוק בשאלות מטפיזיות וכאלה שאינן קשורות קשר ישיר ל"שחרור האדם מסבל", על פי תפיסתו. חלק ניכר מהתורה הבודהיסטית עוסק בתשתית הפסיכולוגית העומדת בבסיס הסבל שבני האדם חווים ובדרך להשתחרר מהסבל הזה. שלא כדתות אחרות, הבודהיזם אינו דורש אמונה אלא מבקש לבסס את השחרור מהסבל על הבנה שמקורה בהתנסות ישירה עם הדברים כפי שהם. מהסיבה הזו הבודהיזם אינו נופל באחת הקטגוריות פילוסופיה או דת.

או אפילו מפריע. כדי להגיע להארה רוחנית יש לשקוע בנירוונה ולהתנתק מהכול, כולל מהשכל. הנצרות, לעומת זאת, היא דת אנטי-שכלית אשר במהותה סותרת את השכל וההיגיון האנושיים.²² דתות לא שכליות מתעלמות מהשכל או לא מייחסות לו חשיבות. שלא כמוהן הנצרות רואה בשכל גורם מפריע ומתנגדת לו.

שיא השליטה של הנצרות היה בחשכת ימי הביניים, תקופה שבה שקעה אירופה בבערות ובעוני. הנצרות האנטי-שכלית התנגדה למדע ולפילוסופיה וגררה את אירופה להידרדרות ולניוון תרבותי ומדעי. כל התרבות והמדע של העולם העתיק קפאו על שמריהם במקרה הטוב או פשוט נעלמו במקרה הרע, ואירופה ירדה מגדולתה כמובילת המדע והפילוסופיה העולמית. כל תחומי המחקר והאומנות נדדו מזרחה, אל הביזנטים והמוסלמים. רק בתקופת הרנסנס החלה פריחתם המחודשת של התרבות והמדע האירופיים.

המאפיין ההיסטורי של התקופה שהחלה בסוף ימי הביניים ונמשכת עד ימינו הוא ההתנערות מדיכוי השכל הנוצרי. הרנסנס, תחייה בעברית, מייצג את החייאת השכל, המדע והתרבות העתיקים לאחר מאות שנות תרדמה שכפתה עליהם הנצרות. המהפכות המדעיות הגדולות שהתרחשו בתקופה זו מייצגות את תהליך ההתעוררות האיטי של התרבות האירופית, תהליך שסופו חזרה לשכליות של התקופה הטרומ נוצרית.

כידוע, כאשר יש באדם מידה מקולקלת, כותב הרמב"ם,²³ התיקון יבוא רק בנטייה

22 כפי שאמר קווינטוס ספטימוס פלורנס טרטוליאנוס (Tertullianus), מאבות הכנסייה הנוצרית שחי בשנים 160-220 לספירת הנוצרים: "Credo Quia Absurdum": אני מאמין כי זה אבסורד. אמירות דומות מיוחסות גם לסרן קירקגור ולמרטין לותר ("Reason is the greatest enemy" "that faith has").

23 "זיהיה האיש הזה כבר חלתה נפשו - צריך שינהגו ברפואתו כדרך רפואת הגופות בשוה. וכמו שהגוף, כאשר יצא משויו, נראה אל איזה צד נטה ויצא, ונעמד כנגדו בהפכו, עד שישוב אל השווי [...] משל זה: אם נראה אדם שנקנתה לו תכונה בנפשו, יקמץ בעבורה עם עצמו [...] הנה כאשר נרצה לרפא זה החלי, לא נצוהו בעין יפה, שזה כמי שירפא מי שגבר עליו החם בדבר השוה, וזה לא יבריאהו מחליו. ואמנם ראוי להניעו לעשות פעלת הבזבוז פעם אחר פעם [...] (רמב"ם, שמונה פרקים, בתרגום ר"ש אבן תיבון, פרק רביעי); "וכיצד היא רפואתם? [...] ואם היה גבה לב - ינהיג עצמו בביזיון הרבה, וישב למטה מן הכל, וילבש בלויי סחבות המבזין את לובשיהן, וכיוצא בדברים אלו, עד שייעקר גובה הלב ממנו ויחזור לדרך האמצעית שהיא הדרך הטובה, ולכשיחזור לדרך האמצעית - ילך בה כל ימיו" (רמב"ם, הלכות דעות ב, ב).

קיצונית לצד הנגדי. אי אפשר לתקן את הקלקול על ידי חזרה לדרך הישר אלא רק על ידי נטייה לצד ההפוך. אדם הנגוע בקמצנות צריך להיות פזרן כדי להתיישר במידת האמצע, שהיא הנדיבות. כפי שהדבר בדרכי התשובה המידותיות, כן הוא בחיים באופן טבעי. ההתנגדות של האנושות לכפייה האנטי-שכלית באה על ידי העלאת השכל אל מעבר למקומו הטבעי. כך הלך השכל וגבר עד שהגיע לשיא לקראת סוף המאה התשע עשרה לספירת הנוצרים, ואז שלט באנושות המודרניזם, אשר גרס כי השכל יוכל לפתור את כל בעיות האנושות וכי המדע גילה כמעט כל מה שאפשר לגלות.²⁴ העבד - דהיינו השכל - החל למלוך בתגובת נגד על הדיכוי המוחלט שלו. כיום אנו שוב נמצאים בתהליך הידרדרות במעמדו של השכל, שנגרם בין השאר עקב שתי מלחמות העולם, והחלה לחלחל ההבנה כי השכל הלוגי אינו מסוגל לתת מענה לכל דבר.²⁵

24 "חלק מהפיסיקאים של סוף המאה ה-19 החזיקו בדעה שכל חוקי הפיסיקה החשובים כבר נתגלו, ואין עוד מה לחדש בפיסיקה מבחינה תאורטית. היו אמנם כמה תופעות שלא נמצאו להן הסברים מניחים את הדעת, ואולם הדעה הכללית היתה שגם הן יבואו בסופו של דבר על פתרונן במסגרת התיאוריות הקיימות" (פרופ' יורם קירש, היקום על פי הפיסיקה המודרנית, עמ' 97).

25 מלחמת העולם הראשונה גרמה לחוסר אמון ביכולת השכל ליצור עולם טוב יותר. חוסר האמון התבטא באכזבה מהאידאולוגיות ההומניות ובפנייה לאידאולוגיות פשיסטיות ונאציות או לנהנתנות לשמה. מגמה זו התחזקה ביתר שאת בעקבות מלחמת העולם השנייה. להרחבת רעיון זה, שהניהיליזם המודרני הוא תוצאה של אובדן האמון בהשכלה, מומלץ לעיין בספר 'החייל האמיץ שוויק' של ירוסלב האשק ובספר 'מסכת הרומן והסיפור האירופי' של פרופ' ברוך קורצוויל.

ודאות: גם מחר תזרח השמש

יש בעולם שני סוגי מערכות: מערכות בעלות אקסיומות, ומערכות נטולות אקסיומות. המתמטיקה היא דוגמה למערכת בעלת אקסיומות. גם אמונה, בתפיסה המוטעית שרווחת אצל רבים, היא מערכת בעלת אקסיומות. אלו מערכות פשוטות, כיוון שהדרך להגיע בהן אל האמת היא שכלית-טכנית בעיקרה. כששניים פותרים בעיה מתמטית ומגיעים לשתי תשובות שונות, לפחות אחד מהם טעה. כיוון שהנחות היסוד בדינו, ממילא המסקנות בדינו. הדרך אל המסקנות היא בסך הכול עניין טכני. הבעיה היא שכמעט כל המערכות בחיינו הן מערכות נטולות אקסיומות, וזה מקשה עד מאוד את ההתמודדות עימן. לפיכך אין לנו ברירה אלא למצוא דרך שכלית שתאפשר לנו לטפל במערכות לא אקסיומטיות אלו. יש שלוש שיטות לטפל באופן שכלי במערכות האלו, כדלהלן.

השיטה הפופולרית ביותר היא פשוט שלא לטפל. על פי התפיסה הפשטנית והנפוצה, השכל אינו מסוגל לטפל במערכות כאלו, כפי שראינו לעיל, מפני שהלוגיקה אינה מסוגלת לעבוד ללא התבססות על אקסיומות כלשהן. כיוון שאי אפשר להתמודד באופן שכלי ללא אקסיומות, לא מתמודדים. הדרך הזו טובה כל עוד עובדים באופן תאורטי. לעומת זאת בחיים עצמם דרך זו אינה נותנת שום פתרון, כיוון שבחיים גם חוסר החלטה הוא החלטה. אי אפשר לשבת על הגדר, היות שחוסר החלטה גורר את ברירת המחדל. אדם שאינו מחליט עם מי להתחתן, מחליט במחדל שלא להתחתן כלל. אדם שמתלבט מה לאכול ואינו מצליח להחליט, מחליט למות ברעב. לכל החלטה או אי-החלטה יש השלכות מעשיות שהן החלטה בפני עצמן. לכן אי אפשר להסתתר מאחורי השיטה הזו פרט לקבלת החלטות באקראי או בעקבות הרגש. זו שיטה יפה בתאוריה, אולם היא אינה מעשית בחיים האמיתיים.

עוד דרך להתמודד עם מערכות לא אקסיומטיות, שגם היא פופולרית למדי, היא להפוך את המערכת נטולת האקסיומות למערכת בעלת אקסיומות על ידי הכנסת אקסיומות חיצוניות. על פי רוב המהלך הערמומי הזה נעשה בהיחבא, והאקסיומות עצמן מוצנעות היטב. משפטים אופייניים לנוקטים גישה זו מתחילים בקביעות: "לא ייתכן ש---"

"לא יעלה על הדעת ש---". כך מושתלות במערכת אקסיומות, ומכאן קצרה הדרך למסקנות עצמן. על המסקנות עצמן אי אפשר לחלוק, היות שהמהלך הלוגי נכון בעיקרו כל עוד מקבלים את האקסיומות.²⁶ ואולם כיוון שהאקסיומות מובלעות בחשאי ובעורמה, יקשה מאוד להצביע עליהן. המוקש טמון אפוא באקסיומות המוחבאות, שממילא מניחות את המבוקש. שיטה זו בעייתית אף היא, כיוון שפרט ליעילותה הדמגוגית היא אינה נותנת כלים אמיתיים לבחור את האקסיומות אלא משאירה זאת לשרירותיות, ולפיכך אינה מאפשרת טיפול שכלי אמיתי בנושאים הנידונים.

הדרך השלישית, שנציג כעת, היא הדרך השכלית להתמודד עם מערכות נטולות אקסיומות.

נפתח בסיפורם של גלילאו גליליי והכנסייה הנוצרית. גלילאו היה הראשון שחקר את גרמי השמיים בטלסקופ והראשון שערך מדידות מדויקות במכניקה, ובכך הציב את היסודות למדע הניסויי.²⁷ בימיו החזיקה הכנסייה הנוצרית בתפיסות הפסידומדעיות של אריסטו והעולם העתיק, קיבלה את תורתו של תלמי כי הארץ ניצבת במרכז היקום והשמש סובבת סביבה ואף הסתמכה על הכתוב בקהלת, "והארץ לעולם עומדת", כדרכה של הנצרות בהבנה רדודה של התנ"ך. בניגוד לעמדת הכנסייה פרסם גלילאו בספרו²⁸ טיעונים התומכים בשיטתו של קופרניקוס, הגורסת כי הארץ סובבת סביב

26 "בעשרות השנים האחרונות עולה, בהקשרים שונים, סוג חדש של ביקורת. סוג זה קשור בטבורו למה שמכונה 'פוסטמודרניזם' [...] ברצוני לצאת לדרך מתוך אחד המאפיינים הבולטים של ביקורת זו, והוא ההצבעה על הנחות סמויות. לדוגמא, בביקורת מסוג זה הפמיניסטיות מחפשות תמיד את הנחות הגבריות שבכל טיעון, או תחום עיסוק [...] בטיעונים מהטיפוס הזה פעמים רבות די בהצבעה על הנחות שעומדות ביסודן של עמדות או אופני חשיבה רווחים, בכדי לפסול או לחייב אותם. לתוקפן או סבירותן של הנחות הללו כשלעצמן אין כל צורך להתייחס, ובכדי לבקר מספיק רק להצביע על עצם קיומן [...] תפיסה זו טוענת שהנחות של טיעון הן דבר שרירותי שניתן לקבלו או לדחותו ללא נימוק, שהרי ברור מאליו שלא ניתן לנמק, וודאי שלא להוכיח, אכסיומות" (הרב מיכאל אברהם, שתי עגלות וכדור פורח, חטיבה ראשונה, השער הראשון, מבוא).

27 כאן המקום לציין כי תורתו של אריסטו, שמשלה בכיפה כל ימי הביניים, לא טרחה ואף לא ראתה צורך להעמיד את הנחותיה במבחן הניסוי. במאה ה-13 לסה"נ החלה הכנסייה הנוצרית לראות בפילוסופיה ובמדע האריסטוטליים חלק מהאמונה הנוצרית, ועקב כך ראתה בחולקים עליהם כופרים.

28 'דו-שיח על שתי שיטות העולם הגדולות'. הספר פורסם בשנת 1632 לסה"נ, והוא דן בשיטותיהם של תלמי ושל קופרניקוס.

השמש. גלילאו זומן למשפט לפני האינקוויזיציה ואולץ להתכחש בפומבי לתורת קופרניקוס כדי שלא יעלוהו על המוקד. המיתוס מספר כי לאחר אותו משפט אמר גלילאו: "ואף על פי כן נוע תנוע", ומשפטו המפורסם הפך לסיסמת המדע החופשי לנוכח הנבערות והעריצות הדתית.

כיום הכול יודעים כי לכאורה גלילאו הוא שצדק ואילו הכנסייה טעתה. ואולם כאן יש לשים לב לנקודה חשובה: גלילאו לא באמת צדק. כיוון שאין נקודת ייחוס קבועה ואמיתית, אין דרך להכריע אם כדור הארץ סובב את השמש או להפך. זאת אומרת, השאלה מי עומד במרכז ומי סביבו אינה שאלה של אמת ושקר כי אם שאלה של הגדרה. אם נגדיר שכדור הארץ הוא העומד במרכז, נקבל מסלול מסוים של השמש ומשוואות מסוימות המתארות אותו. אם נציב את השמש במרכז, נקבל מסלול אחר של הארץ ומשוואות אחרות המתארות אותו. נקודת מבט שלישית תראה את שני הגופים נעים זה ביחס לזה. בסופו של דבר הכול תלוי בנקודת המבט על המערכת. כיוון שאין נקודות ייחוס מוחלטות ביקום, אין דרך להכריע בין שתי השיטות. למעשה זה אך ורק עניין של הגדרה, ושתי העמדות צודקות באותה מידה.

אם כן, לשווא סיכן גלילאו את חייו, שהרי אין כאן אמת שראוי להישרף עליה. זו התשובה של רבי יהושע לסבי דבי אתונה²⁹ על שאלתם "מציעתיה דעלמא היכא?" היכן מרכז העולם: "זקפה לאצבעתיה אמר להו הכא". מרכז העולם, ענה להם רבי יהושע, נמצא כאן בקצה אצבעי. זאת אומרת, זו החלטה שרירותית לחלוטין מה מוגדר מרכז העולם, ואני יכול לבחור כרצוני היכן הוא.

הדיון הזה נסב על אותה נקודה שדנו בה לעיל באשר ליחס בין מערכות נטולות אקסיומות לעומת מערכות בעלות אקסיומות. אין אקסיומה האומרת היכן הוא מרכז היקום, ולפיכך אי אפשר להכריע הכרעה לוגית-שכלית מי צדק, גלילאו או הכנסייה, אלא אם מחליטים בשרירותיות על נקודת ייחוס כלשהי. מנקודת מבט לוגית אפשר להגיד כי שום צד אינו צודק בוויכוח הזה.

ובכל זאת הכול יודעים כיום כי גלילאו צודק, אף על פי שמבחינה לוגית אין זה כך. המלכוד שיש לעמוד עליו הוא שאמת ושקר, או צודק ולא צודק, אינם מושגים לוגיים

כי אם שכליים. זוהי הנקודה המרכזית של המהלך: יש שיטה שכלית שאינה לוגית, ודרכה מוגדרים המושגים האלה. עד כה התייחסנו לחשיבה שכלית כאל חשיבה לוגית, ולא כן היא. הלוגיקה היא אומנם חלק מכליו של השכל, אולם היא אינה חזות הכול, ובפרט אינה חזות כל השכל.

צורת ההבנה השכלית שנעמוד עליה מכונה 'כלליות'.³⁰ המשמעות הפשוטה שלה היא שככל שכלל או הסבר מסוים מתאימים ליותר תופעות, כך הם נכונים יותר.³¹ ככל ששיטה מסבירה בעקביות ובשיטתיות טווח רחב יותר של בעיות, כך היא צודקת ונכונה יותר מכל שיטה אחרת, והוודאות בנכונותה גדלה בהתאמה. לעומת זאת אם אנו נדרשים למגוון גדול יותר של חוקים והסברים כדי להסביר את התופעות ההן, שיטה זו נכונה וודאית פחות.

נחזור לדוגמה של גלילאו: האסטרונומיה הכנסייתית-תלמית אומנם עבדה, אולם ניסחה למסלולו של כל כוכב נוסחה משלו; כל כוכב היה מבחינתה מקרה פרטי נוסף. ואולם גילויו של גלילאו עם שלושת חוקי קפלר ותוצאות תצפיותיו של טיכו ברהה

30 "ובשכל יבדיל הענין הכללי מן הענין האישי, ולא יתאמת מופת מן המופתים אלא בכללי" (רמב"ם, מורה הנבוכים, חלק א, עג, הקדמה, י); "כל גלוי-רוח כללי לפי התגברות הכללות שבו כך הודאות מתחזקת בקרבו ולפי מידת ודאותו, כשם שאינו נותן מקום לספק, כך איננו מותר את זכותו לאחרים לשתפם עימו; הכלליות הודאות והיחוד תלויים הם זה בזה. למשל שיטות-התכונה הישנות, שהיו חזיונות פרטיים מתפשטים רק על חוג גבול התכונה בלבד, היה הספק טמון בקרבם, עד שהיה מרגלא בפומייהו של התוכנים, שתארי התכונה והנחותיה הנם רק למצא איזו הצעה לפתרון שנויי התנועות הרבים של הגרמים השמימיים ושאפשר שהפתרון יהיה באיזה דרך אחר. ומיום שחק כח-המושך החל לפתור את השאלות התכוניות, מתוך שהוא חזיון קוסמולוגי כללי, השליך מעליו את עבותות הספק [...] אבל ההכללה העליונה נותנת דוקא על-ידי מרחבה וודאותה את התכונה העדינה בדיקנות היחוד, המביא את הקנאה המשובחת המולידה את גאונות-הרוח, המסירה מדרכה כל רפיון של קטנות פרטית, כל ספק וכל שיתוף, 'ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר" (הרא"ה קוק, אורות, זרעונים, למלחמת האמונות והדעות, עמ' קל).

31 בפילוסופיה הכללית קרוי כלל זה 'תערו של אוקאם' על שמו של הנזיר האנגלי ויליאם איש אוקאם. עיקרון זה הוא כלל מנחה בעת מציאת הסבר לתופעות בתחומים שונים. על פי הכלל, המנוסח לרוב במשפט "אין להרבות בישויות יותר מכפי הצורך", כאשר יש הסברים שונים לאותה תופעה יש לבחור בהסבר הפשוט ביותר, המערב את המספר המועט ביותר של מושגים. בלשון הראשונים מנוסח עיקרון זה במילים "למה לן לאפושי פלוגתא בכדי" (ריטב"א, חידושי הריטב"א, בבא בתרא צו ע"א, ד"ה "חמרא מתתאי". וכן בעוד הרבה מקומות בריטב"א ובראשונים אחרים): אין צורך להרבות מחלוקות לחינם.

נתנו מענה פשוט ואלגנטי לכל הכוכבים שביקום. באמצעות אותם שלושה כללים - ואחר כך בעזרתו של ניוטון, באמצעות חוק אחד בלבד - התאפשר להסביר מגוון עצום של תופעות. כפי שכתבנו, על פי שיטת הכנסייה נדרש הסבר פרטני למסלולו של כל כוכב. השיטה שקובעת כי כדור הארץ סובב סביב השמש אינה נכונה יותר משיטת הכנסייה, אלא פשוט נותנת פתרון כללי יותר הנותן מענה לרוב בעיות האסטרונומיה ותנועות הכוכבים. השיטה של הכנסייה מסוגלת לתת רק פתרון נקודתי יחיד לכל כוכב וכוכב, ויש בה המון יוצאים מן הכלל.³² הפתרון הכללי יותר הוא הנכון יותר,³³ ולכן גלילאו צודק יותר מאותם אנשי כנסייה.

כאמור לעיל, הכלליות היא שיטה שכלית שאינה לוגית.³⁴ הלוגיקה היא רק חלק מהשכל, אך לא כל כולו. איננו נדרשים כאן לשימוש באקסיומות, ולכן איננו נזקקים לשימוש בלוגיקה. שיטה שכלית משמעה שבהינתן אותם הנתונים ואותו המידע אנשים שונים יבואו לכלל אותה מסקנה. הדבר אינו תלוי בעמדתו הסובייקטיבית או בהרגשותיו של כל אדם. כל אחד, ללא תלות במבנה אישיותו או ברצונותיו, יבוא לכלל אותן מסקנות על בסיס אותם נתונים. זוהי שיטה שכלית. הלוגיקה לעומת זאת מוגבלת מאוד, כיוון

32 "המודל המסורתי שלהם [המודל היווני שגרס כי השמש מקיפה את הארץ] היה הגיוני לגמרי, רציונלי ועקבי [...] אבל היו חמישה גופים שמימיים [כוכב חמה, נוגה, מאדים, צדק ושבטאי] ששוטטו להם על פני הרקיע באופן מקרי למדי. מדי פעם בפעם, כמה מהם אפילו העזו לעצור לזמן מה בטרם ביצעו תפנית זמנית לאחור [...] מודל היקום הגיאוצנטרי התלמאי נבנה כך שיציית לאמונות שהכול מסתובב סביב הארץ ושכל גרמי השמיים נעים בנתיבים מעגליים. זה הוליד מודל מסובך להחריד, גדוש אפיציקלים על גבי דפרנטים, על גבי אקוונטים על גבי אקסצנטרים" (ד"ר סיימון סינג, המפץ הגדול, פרק ראשון).

33 "וישתדל עם זאת למעט את התנועות ומניין הגלגלים ככל האפשר, לפי שאם יכולנו דרך משל להניח תכונה שבה יתקיים הנראה מתנועת כוכב זה בשלושה גלגלים, ותכונה אחרת יתקיים בה אותו הדבר עצמו בארבעה גלגלים, הרי עדיף שנסמוך על התכונה מעוטת מניין התנועות. ולפיכך בחרנו בשמש יציאת המרכז על הנחת גלגל סיבוב כפי שהזכיר בטלמיס" (רמב"ם, מורה הנבוכים חלק ב, פרק יא).

34 "התחושה שהיסוד הכללי הוא הנכון אינה בגלל התפלספות רבה, אלא זהו האינסטינקט הבריא של האדם כשהוא עומד בפני תופעה יותר כוללנית וחש את הוודאות שהוא מחפש [...] אינסטינקטיבית מחפש האדם ודאות, וזהו הדוחף למצוא עקרון כולל במציאות. אינסטינקט זה הוא 'אבי המדע'. כך התנהג האדם בבבל ושומר בימי קדם, וכך הוא נוהג עד היום בפקולטות היותר משוכללות לחקר חלקיקי האטום וכדומה. הנתון הפסיכולוגי הזה, על אף תוצריו השונים ומשונים: הדתות, הפילוסופיות, תורות החיים ותיאוריות המדע השונות משחרר ימי האנושות, המתרבים ומשתנים כל הזמן, לא השתנה משחרר ימי האדם עד היום. האדם חש שככל שהדבר כללי יותר הוא ודאי יותר" (הרב יוסף קלנר, פלורליזם, פנטיזם, כלליות, עמ' ג).

שהיא חייבת להיסמך על אקסיומות כדי שיוסקו מסקנות כלשהן. אפילו במערכת האקסיומות הנתונה היא איננה מסוגלת להוכיח כל דבר.³⁵

לא רק המדע פועל על פי הכלליות. בכל תחום הדרך לבירור שכלי היא הכלליות.³⁶ בכל תחום ותחום הדבר הכללי יותר - דהיינו העיקרון המחשבתי הנותן מענה למגוון רחב יותר של תופעות וגוונים - הוא הנכון והאמיתי יותר. גם בלימוד גמרא כאשר עומדות בפנינו קושיות מספר על סוגיה אחת, נעדיף תמיד את הפירוש שיענה בבת אחת על כל הקושיות, מלענות על כל אחת ואחת תשובה פרטנית.³⁷ ככל שעיקרון כללי

35 את זה הוכיח הלוגיקן האוסטרי קורט גדל (שחי לפני כחמישים שנים), במשפטי האי-שלמות שלו. גרסה פופולרית של משפט האי-שלמות הראשון של גדל קובעת כי בכל תורה לוגית יש טענה אמיתית שאינה ניתנת להוכחה. במילים אחרות, לא כל משפט אמיתי גם ניתן להוכחה. לפי משפט האי-שלמות, בכל תורה (חזקה דייה, דהיינו אריתמטית, אפקטיבית ועקבית) יש נוסחה שאינה ניתנת להוכחה וגם לא לסתירה. משפט האי-שלמות השני קובע כי מערכת פורמלית לעולם אינה יכולה להוכיח את העקביות של עצמה. "בעיני גדל, יש ידע שניתן לבטאו, אבל לא באורח פורמלי. גבולות הפורמליזציה, גבולות ניסיונו לצמצם את כל הידע המתמטי לכלליה המוסכמים מראש של מערכת, אינם חופפים את גבולות הידע שלנו [...] הפורמליסטיים ניסו לאושש את ודאותה של המתמטיקה על ידי סילוק כל אינטואיציה ממנה. בא גדל והראה שהמתמטיקה אינה יכולה להתנהל בלי אינטואיציות [כאן במובן של צורת חשיבה שאינה לוגית]. אם נגביל את עצמנו לשיקולים תחביריים פורמליים, לא נבטיח אפילו את העקביות" (רבקה גולדסטיין, ההוכחה והפרדוקס, עמ' 148-153).

36 "כששמים לב לתפקוד הדומה של רוח האדם בשני התחומים האלה, צריך להמשיך הלאה ולהבחין במכנה המשותף הזה [הכלליות] בתחומים נוספים של החיים והרוח [שם בהערה: כגון: במוסר, שהמעשה שהוא טוב לכל הוא המוסרי; באסתטיקה שהמתאים בין הפרטים הוא ההרמוני; בפסיכולוגיה, שהלכידות האישיותית היא תנאי בבריאות הנפשית. וכן הלאה]. בעצם, מקיף הוא את כל התחומים כולם. עקרון זה ירמוז לנו על הכלל הכלל-כללי של הכל [...] אנו מתעניינים בעולם הפנימי, בעיקרון שביסוד החיים והיש, שהוא הרבה יותר כולל ומקיף מן החוגים הצרים של צורות החשיבה והתיאורים המתמטיים והפיסיקליים. וודאי כלולים בו, בין היתר, המציאות הנפשית, התכליתיות, חוקי המוסר והערכים הרוחניים כולם [...] זו הקפיות החשיבה האמונית שהיא גדולה ועמוקה הרבה יותר מכל חשיבה מדעית" (הרב יוסף קלנר, פלורליזם, פנטיזם, כלליות, עמ' טז).

37 "מין הגר"ח זצ"ל היה אומר שכאשר יש בסוגיא שאלה אחת משיבים תשובה אחת, שתי שאלות משיבים שתי תשובות, שלוש שאלות כבר אין משיבין שלוש תשובות, אלא צריך לומר תרוץ אחד, והוא: 'שאינן שאנו לומדים נכון את הסוגיא', שהרי ריבוי הקושיות מוכיח שמהוה בסיסי לא מובן לנו בסוגיא, ואז לא יועילו עוד התרוצים אלא צריך ללמוד את הסוגיא מההתחלה. והביא לזה ראיה מהא דאיאתא בגמ' חגיגה דף ג ע"ב: 'תנו רבנן: איזהו שוטה? היוצא יחידי בלילה, והלן בבית הקברות, והמקרע את כסותו [...] לעולם דקא עביד להו דרך שטות, והלן בבית הקברות, אימור כדי שתשרה עליו רוח טומאה הוא דקעביד, והיוצא יחידי בלילה אימור גנדרפיס אחדיה,

יותר כך הוא אמיתי יותר, ומכאן שהכלליות המוחלטת היא-היא האמת המוחלטת.³⁸

על השאלה אם השמש תזרח מחר אין דרך לענות בכלים לוגיים. אינדוקציה - הסקה מן הפרטים אל הכלל - אינה מהלך לוגי, ולפיכך אין שום ודאות כי השמש אכן תזרח מחר. זריחת השמש אתמול ושלשום אינה אומרת לנו דבר בדבר הסיכוי שהשמש תזרח מחר. תאורטית אפשר להניח כי יש סיכוי כלשהו שכדור הארץ יפסיק לסוב על צירו, ובכל זאת איש אינו מכין פנס ליום המחרת מחשש שהשמש לא תזרח או קושר עצמו למיטה מחשש שכוח המשיכה יפסיק לפעול פתאום. הדרך היחידה להוכיח את נכונות האינדוקציה היא על ידי שימוש באינדוקציה עצמה. זאת אומרת, כיוון שהוכחות אינדוקטיביות עבדו עד כה, הן תמשכנה לעבוד.

כיוון שזוהי הוכחה מעגלית היא בעייתית מאוד.³⁹ מנגד, קל לראות את הקשר בין האינדוקציה לכלליות, שכן האינדוקציה מבליעה את ההנחה שיש גורם אחד לשלל התופעות ושלא כל אחת מהן היא מקרה פרטי, ולפיכך מגורם זה נובע כי התופעה

והמקרה את כסותו, אימור בעל מחשבות הוא. כיון דעבדינהו לכולהו הוה להו כמי שנגח שור וחמור וגמל ונעשה מועד לכל'. הרי דחזינן מהגמרא כי פעם ראשונה ושניה אומרים תירוץ מפני מה עשה כן, אבל בפעם השלישית אין תרוץ. כי במקום לענות ג תרוצים עדיף לענות תרוץ אחד והוא שבהכרח האדם הזה שונה במהותו מאחרים, הוא שוטה" (תורת חיים, בעריכת 'הרשקוביץ, קונטרס לימוד התורה, עמ' נב. מצוטט אצל "את אשר ישנו ואשר איננו" לרב מיכאל אברהם).

38 "כי במעמק הנפש ישנו צורך עמוק [...] לא רק לעצם הידיעה כי האמת המוחלטת היא הכלליות המוחלטת, כי ישנה תביעה יסודית המקננת בנפש לאחוז בה, באמת עצמה, לחוש שאנו את חיינו חיים באמת המוחלטת [...] כי ההשגה האנושית לעולם אינה משיגה אלא את האמת החלקית והיחסית. מפני שהבנה או תפיסה כל שהיא, שאדם סבור שהיא הכלליות, אמנם עכשיו היא עדיין נראית לו ככללית ביותר, אך הנה יבוא יום ותבוא הבנה כללית ממנה, ואז הוא יטוש את דעתו ואומנתו הנוכחית ויעבור לתפיסה חדשה. אמנם כך ראוי לנהוג, כי זוהי המדיניות הענוותנית הנגזרת מן הגישה הכללית, המדיניות שתמיד מבקשת את האמת ומתוך כך שמחה לקראת ההבנה הכללית יותר [...] ואם כך אנו בסחרור 'המיתוס של סזיפוס', כי בהמשך קו החשיבה הזה עולה המסקנה, שגם הדעה המשוכללת ביותר, מבחינה ערכית, חוזרת להיות חסרת משמעות; כי לעומת האמת המוחלטת שלעולם תישאר מעבר להשגתנו כל האמיתות כולן הן יחסיות, חלקיות [...] אמנם האחיזה השכלית בתוכן או עניין, לעולם אינה תופסת את עצם המבוקש, אבל ישנו כח נפשי יותר מהותי מן השכל והוא הרצון, השאיפה הפנימית, השאיפה המעצבת את מדיניות העל של החיים; ובאמצעותו אפשר להיאחז, בכל מלא שעור הקומה האישיותית, באמת המוחלטת. אם כך, יוצא שהשאיפה לאמת היא האחיזה באמת. אם חותרים אל האמת נמצאים בה" (הרב יוסף קלנר, פלורליזם, פנטיזם, כלליות, עמ' פג-פה).

39 על בעיה פילוסופית זו הצביע הפילוסוף הסקוטי דייוויד יום.

תימשך גם מעבר לתחום שבדקנו בו. ובמקרה שלנו, אנו מבינים שגורם אחד, כוח המשיכה, הוא הגורם לזריחתה של השמש בכל בוקר עד כה, ולפיכך היא תזרח גם מחר. האינדוקציה, וכמוה הכלליות, היא כלל שכלי שאינו לוגי, שהרי אין אדם בעולם שיפקפק בכך שהשמש תזרח גם מחר או שהתפוח לא ייפול אל הארץ, ובכל זאת אין דרך לוגית להוכיח זאת.

כעת נראה כיצד הכלליות נותנת לנו כלים המאפשרים התמודדות עם שאלות מהותיות שהשיטה הלוגית אינה מסוגלת לתת להם מענה. לדוגמה, יש שאלת אמונה קלסית, והיא אם לעולם יש מגמה. אריסטו, או הפילוסוף אצל הכוזרי, טוען כי העולם קדמון וססטי, היה תמיד ולעד יישאר כפי שהוא. זאת לעומת הטענה של החבר בכוזרי כי העולם דינמי, מתקדם ובעל מגמה. העולם נברא, ויש לו תכלית שאליה הוא צועד. זוהי מחלוקת ישנה בין העולם האמוני לעולם הלא אמוני.

גם כיום, אף על פי שהמציאות הפיזיקלית סותרת את זה, תפיסת העולם המוסרית החילונית היא ששום דבר אינו מתקדם באמת. על פי שיטה זו של אריסטו ושל הפילוסופיה החילונית, אין שום משמעות למעשיו של אדם מעבר לנקודה שבה הוא חי. אדם טוב לא ישפיע על הדורות הבאים ולא יקדם את העולם לשום מקום. למעשיו יש חשיבות רק בנקודת חייו הנוכחית, ואין לה שום השפעה על המציאות. לעומת זאת היהדות טוענת כי כל מעשה טוב מקרב את כל העולם למגמתו. המחלוקת סביב ההתקדמות וההשתנות של העולם קשורה קשר הדוק לסוגיית היחס למוסר.

יש סיפור ידוע על הברון מינכהאוזן שבו הוא מציל עצמו מטביעה בביצה על ידי משיכת עצמו בשערות ראשו. חוסר ההיגיון שיש בבדיה הזו הוא שאי אפשר לחלץ אדם טובע ללא נקודת משען חיצונית לו. מעין זה אמר ארכימדס כשהמציא את המנוף: "תנו לי נקודת משען, ואניף את העולם". ברגע שיש אבן בוחן אובייקטיבית אפשר לבוא לכלל מסקנות אמיתיות.

לפיכך יש צורך בנקודת משען כדי לבוא לכלל מסקנה שיש מוסר אמיתי. בעולם קדמוני וססטי אין נקודה כזו. כל מעשה שיעשה הוא נכון ומוסרי באותה המידה, כיוון שאין שום דבר מוחלט. בעולם אקראי, שאי אפשר להגדיר בו שום כיוון מועדף, אין שום מעשה טוב יותר או טוב פחות. העולם היה תמיד ויישאר תמיד כפי שהוא, ולמעשיו אין שום משמעות ביחס לאינסופיות הזאת. לעומת זאת בעולם בעל מגמה יש נקודת

משען, והיא המגמה עצמה. מתוך בחינת המגמה אפשר להתחיל ולברר מהו המוסר: כל מעשה שיעלה בקנה אחד עם מגמת העולם ייחשב מוסרי, וכל מעשה הנוגד את מגמתו אינו מוסרי. זו למעשה החשיבות של ברור השאלה אם יש לעולם מגמה.

כדי לברר שאלה זו עלינו לבחון נתונים הנוגעים לעולם. קל לראות כי לעולם יש כיוון התקדמות. בני אדם, למשל, מזדקנים תמיד. לעולם לא תראה אדם שנעשה צעיר יותר. המדע, גם אם בדרך יש לו התעכבויות או נסיגות, תמיד מתקדם ומתפתח. למציאות כולה יש כיוון התקדמות ברור הבא לידי ביטוי באבולוציה. בעבר היו החיים חד-תאיים פרימיטיביים, ואט-אט, במהלך עשרות מיליוני שנים, התפתחו החיים עד שצמחו להיות בני אדם. גם לכוכבים עצמם יש מסלול חיים: הם מתחילים כענני גז, ממשיכים ככוכבים רגילים ומסיימים את חייהם כננסים שחורים. אומנם מסלול זה ארוך בהרבה משל חיי אדם, אולם יש לו כיוון מוגדר.

לפי התפיסה המדעית כיום, כל המציאות עצמה התחילה במפץ הגדול, ומשם היא ממשיכה להתפשט. זאת אומרת, בכל תחום ותחום שנבחן נראה התקדמות. באומרנו 'התקדמות' איננו נכנסים לשיפוט מוסרי, ואין כאן עיסוק בשאלה אם היא חיובית או שלילית. החשוב לענייננו הוא שלא נמצא תחום שבו המציאות אינה מתקדמת לכיוון כלשהו, וגם אם ימצא תחום כזה, הוא יישאר מיעוט בטל. אם כן, למציאות יש כיוון. אומנם לא הוכחנו זאת הוכחה לוגית, אבל כפי שהראינו לעיל, הלוגיקה היא רק חלק מהשכל, והכלליות גדולה ממנה וכוללת אותה. כאשר אנו רואים שכל תופעה במציאות שאנו בוחנים נמצאת תמיד במגמת התקדמות, ברור לנו שהמציאות עצמה גם היא מתקדמת. במקום לתלות כל התקדמות בחוק פרטי או יוצא דופן פשוט יותר לתלות את כל ההתקדמויות במציאות בכלל אחד שלפיו כל המציאות כולה מתקדמת.

המסקנה עד כה היא שיש בידינו כלי שכלי שאינו לוגי לטפל במערכות נטולות אקסיומות. אומנם יש בידינו כלי חשוב, אולם על שאלת הוודאות טרם ענינו. כעת נפנה להוכיח - כמובן שלא בהוכחה לוגית - שיש ודאות.

יש שני מושגים הלכתיים המופיעים בהקשרים שונים, הנקראים טביעות עין וסימנים.⁴⁰

---

40 "טביעות עין היא הכרת אדם או חפץ על פי דמותו הטבועה במוחו של זה שמכירו, שעל ידי שקודם לכן הורגל בראייתו ושבעתו עינו, הרי זה כאילו טבע ונשקע בדבר עד שמכירו היטב היטב

אחד ההקשרים שבהם מופיעים שני המושגים האלה קשור בהלכות אבדה ומציאה. יש שתי דרכים להחזיר אבדה לבעליה: בדרך האחת המאבד מוסר סימנים המזהים את אבדתו וכך מוכיח את בעלותו. תלמיד חכם, לעומת זאת, נאמן גם בטביעת עין. טביעת עין משמעה שאותו תלמיד חכם פשוט טוען שהחפץ שלו בלי למסור אף לא סימן אחד. הוא יודע שהאבדה שלו, ואם הוא תלמיד חכם, הוא גם מקבל אותה בחזרה. עם הארץ אינו נאמן בטביעת עין, ואפשר לנמק זאת בשתי דרכים. האפשרות האחת היא שפשוט איננו מאמינים לעם הארץ. האפשרות האחרת, והאמיתית יותר, נשענת על כך שלא מחזיקים אדם כרשע. אותו עם הארץ באמת חושב שהאבדה שלו, אולם כיוון שיש לו פחות ביקורת עצמית ויותר כושר שכנוע עצמי אנו סומכים עליו פחות. תלמיד חכם, לעומתו, אינו מוציא מפיו דבר שאינו בדוק. לפיכך הוא יקבל את אבדתו על בסיס אמירתו בלבד.

טביעת עין היא אמצעי חזק הרבה יותר מסימנים. לכאורה סימנים הם דרך טובה יותר וודאית יותר לברר את הנאמנות של המאבד, אך מצד האמת טביעת עין טובה וחזקה יותר מפני שהיא כוללת את מהותו של החפץ כולו, ואילו סימנים הם דבר חיצוני לחפץ ותופסים רק צד קטן וחלקי ממנו.

למרות עדיפותה של טביעת העין יש לזכור כי הדרך להגיע אליה היא הסימנים. משל לכך הוא הכרת דרך המוליכה ממקום למקום. כאשר אדם הולך בדרך שאין הוא מכיר, הוא נעזר בכל מיני פרטים בדרך, והם מסייעים לו להכיר אתה. הוא יודע שבפנייה השנייה עליו לפנות שמאלה, וליד העץ - ימינה. ככל שאותו אדם הולך בדרך יותר ויותר פעמים, בהדרגה הוא כבר אינו נזקק לכל אותם סימנים. הוא יודע את הדרך בלי לספור פניות או לשים לב לשמות הרחובות או לשלטים, עד שלבסוף הוא צועד בלי לחשוב על הדרך כלל. לעיתים הוא אף אינו זוכר עוד את הסימנים שעזרו לו להתמצא בדרך, אולם את הדרך עצמה הוא כבר מכיר בטביעת עינו.

[...] בכמה מקומות כתבו ראשונים שיש לאדם טביעות עין מחמת סימנים, וכתבו אחרונים שזו טביעות עין היא, ולא סימנים [...]. בהבדל שבין סימנים לטביעות עין, כתבו אחרונים שסימנים הם הכרה שכלית וטביעות עין היא הכרה חושית, שכיון שהורגל בו חוש הראות מצטיירת בלבו אותה הצורה, וכשתבוא לפניו יודע הוא בודאי שזו היא [...] טביעות עין עדיפה מסימנים, ואפילו מובהקים ביותר [...] וכן אם העידו העדים: מכירים אנו את הרוצח על פי טביעות עין שיש לנו בו, הורגים אותו, אף על פי שאין הורגים על פי סימנים [...] שהסימנים אינם אלא כעין רוב, ואילו טביעות עין היא בגדר ודאות [...] וכל שיש הכחשה בהכרת הדבר בין טביעות עין לסימנים, סומכים על טביעות העין" (אנציקלופדיה תלמודית, טביעות עין, ועיינו שם להרחבה).

דוגמה אחרת היא הכרת פניו של חבר. אדם יכול להכיר את חברו טוב מאוד ולזהותו בנקל גם על פי ראייה של חלקים מפניו, אולם את רוב פרטי פרצופו הוא אינו מסוגל לשחזר.⁴¹ הסימנים שנשמכים עליהם בתחילה מאבדים בהדרגה מחשיבותם והופכים לטביעת עין. על פי אוסף של מקרים פרטיים, המשמשים סימנים, האדם מצליח לתפוס את הכלל העומד מאחוריהם, וזוהי טביעת העין.⁴² באופן כללי עוד יותר אפשר לומר שאת המציאות אנו חווים רק על ידי הופעותיה הפרטניות אלינו, אך באמצעותן אנו מסוגלים לתפוס את המציאות לכשעצמה. זאת אומרת, הסימנים הסובייקטיביים הם הדרך של האדם להגיע אל העצם האובייקטיבי.

על פי העיקרון הזה אפשר להבין גם את המושג ודאות. ודאות היא טביעת עין.⁴³ על פי הרעיון שהראינו לעיל, כפי שהדרך להגיע לטביעת עין היא על ידי סימנים, גם הדרך להגיע לוודאות היא באמצעות סימנים. יש הבדל גדול בין צורת הבירור השכלית-

41 "סוגיית הזיהוי והתפיסה של פרצופים מעוררת בעיות מעניינות ומהותיות במיוחד, שכן יש הוכחות רבות לכך שאנו מזהים פרצופים (פרצופים מוכרים, למצער) באופן ישיר, ולא באמצעות תהליך של זיהוי חלקיקים או קיבוצם. הדבר בולט במיוחד [...] ב'פרוזופאגנוזיה', שהסובלים ממנה אינם מסוגלים עוד לזהות פרצופים כשלעצמם, והם נאלצים להשתמש בדרכים מתוחכמות, אבסורדיות ובלתי ישירות, הכוללות בחינה מדוקדקת של תווים מבודדים וחסרי חשיבות [...]" (ד"ר אוליבר סאקס, האיש שחשב שאשתו היא כובע, עמ' 216 בהערה).

42 "התלמוד מנסה לאפיין את הנדרש מבעל המגרש את אשתו על מנת שנתנית הגט אכן תחיל את הגרושין. האפיון נעשה דרך דוגמאות רבות ומגוונות המופיעות במסכת גיטין. המפרשים ניסו לסכם את העולה מן הדוגמאות הללו באופן של עקרונות כוללים, והציעו מספר הגדרות. לדוגמה: נתנית גט תקפה היא העברת הבעלות הממונית על שטר הגט מן הבעל אל האישה. או לחילופין: העברתו הפיזית מיד הבעל לידיה של האישה. שתי ההגדרות הללו, כמו גם אחרות, נדחו מפאת אי התאמה לדוגמאות המופיעות בתלמוד. בסופם של דיונים אלו, המפרשים מציעים הגדרה שמנסה לענות על כל האילוצים שנמצאים בדוגמאות שבסוגיות השונות. תופעה בולטת היא שטיבה של הגדרה זו הוא שהיא מעורפלת מאד, ובדרך כלל לא מועילה להנהיר את הדרישות ההלכתיות מעבר למצוי בדוגמאות שבתלמוד עצמו [...] לנו אין גישה ישירה לנואמנה של מושגים כמו גם לנואמנה של עצמים. זהו מצב הנובע מעצם היותה של התפיסה האנושית אינטראקטיבית חיצונית עם העצם/המושג [...] ניתן לומר שהתלמוד מנסה להעביר לנו תחושה בלתי אמצעית של נתנית גט תקפה (כשרה). הוא עושה זאת על ידי שימוש בדוגמאות, ולא על ידי הגדרה כוללת (וזו דרכו תמיד), כיון שרק בצורה כזו הוא יכול להעביר את המושג ללא צמצומו לצורה שניתנת להגדרה" (הרב מיכאל אברהם, שתי עגלות וכדור פורח, הארה 7).

43 "הדעה האנושית הפילוסופית היא באה ממופתים והוכחות כ'סימנים', ואילו כוח האמונה הקדושה היא הכרה עצמית פנימית כ'טביעת עין', שהאדם מכיר את העולם מתוך עצמותו" (הרא"ה קוק, מאמרי הרא"ה, שעורים בספר הכוזרי, עמ' 488).

ספקנית לבין צורת הביורור החדשה. עד כה כאשר רצינו לברר את האמת בנושא מסוים, בשיטה הספקנית הישנה של השכל הלוגי, חיפשנו הוכחות. הוכחות לוגיות מוחלטות, כפי שראינו לעיל, אין. לפיכך שום הוכחה אינה יכולה לתת תשובה מלאה ולהעניק ודאות. לא משנה כמה חלקי הוכחות וראיות משכנעות ושכליות מצאנו, הן לעולם לא יבואו לידי הוכחה לוגית שלמה ומלאה. תמיד תישארנה נקודות ספק. כיוון שהטלנו ספק בעצם קיומה של ודאות, ממילא לא טרחנו לחפש סימנים. כעת, לאחר שהאדם מבין שיש דרך להגיע אל הודאות, הוא נדרש להתחיל במלאכת איסוף הסימנים. יש לו סיבה ומניע להעמיק ולחפש עוד ועוד ידיעות, כיוון שהוא מבין שכל מה שיאסוף יצטרף לעוד סימן בדרך לטביעת העין.

אנו מכניסים לסל שלנו כל סימן שאנו מסוגלים להניח עליו את דינו: סימנים שכליים וגם סימנים רגשיים, סימנים מסייעים וסימנים מתנגדים. עלינו לאסוף סימנים מכל סוג שהוא. לאחר שלב מסוים 'נופל האסימון', והסימנים מתהפכים לטביעת עין. השלב שבו הסימנים הופכים לטביעת עין אינו קבוע, ותלוי בגורמים כמו האדם המחפש עצמו, הנושא המסוים שבו הוא מחפש ודאות - שהרי יש נושאים קשים ומורכבים, ויש פשוטים הרבה יותר - וטיב הסימנים שאסף. יש כמובן חולי נפש, שהשד שולט בהם, והם אינם מסוגלים בשום אופן להגיע לטביעת עין. ואולם רוב בני האדם יגיעו בשלב מסוים למצב שבו יהיו להם די סימנים ותתפתח אצלם טביעת עין, בדיוק כמו הכרת דרך. את איסוף הסימנים יש לעשות על ידי אותה הכלליות שדנו בה לעיל, כשעסקנו בדרך לטפל באופן שכלי במערכות ללא אקסיומות עד שמגיעים לוודאות.

לשם דוגמה ננסה לענות על השאלה 'האם אימא שלך אוהבת אותך?'. לקורא המצוי התשובה תהיה חיובית, ודאית ומוחלטת. ודאי יש בקרב האנושות אימהות שאינן אוהבות את ילדיהן, ובכל זאת ברור כמעט לכל אדם כי אימו אוהבת אותו. יש לשים לב כי עובדה זו אינה מובנת מאליה. אדם שלא ראה את אימו מעולם, למשל, לא בהכרח חש ודאות כי אימו אוהבת אותו. זאת אומרת, הוודאות הזו אינה תכונה מולדת כי אם דבר שנבנה מההיכרות עם אימו. במהלך חייו של אותו אדם עשתה אימו מעשים רבים שחלקם תומכים בטענה כי היא אוהבת אותו וחלקם לא. יש פעמים שהיא צעקה עליו או אפילו סטרה לו. אלו סימנים שלעיתים מעידים על חוסר אהבה. לעומת זאת יש פעמים שהיא אמרה לו כי היא אוהבת אותו או דאגה לו וטיפלה בו. במהלך חייו אסף אותו אדם את כל הסימנים שנקרו בדרכו, ולבסוף הוא אכן הגיע לוודאות מוחלטת כי אימו אוהבת אותו. זוהי דוגמה ליכולת להגיע לוודאות על סמך איסוף סימנים.

אומנם זה מקרה פשוט למדי, כיוון שקל מאוד לאסוף בו סימנים, אולם אין שום הבדל עקרוני בינו לבין כל נושא אחר שאנו נדרשים להגיע בו לוודאות.

הדרך להגיע לוודאות היא על ידי איסוף סימנים והגעה לטביעת עין. אומנם לעיתים דרושה עבודה קשה כדי למצוא את הסימנים, אך בכל זאת יש דרך להגיע לוודאות. יש לשים לב גם לכך שעלולות ליפול טעויות באיסוף הסימנים, ומתוך כך בטביעת העין שמגיעים אליה, אולם עצם האפשרות לטעות אינה מראה כי הדרך עצמה אינה נכונה. יש בני אדם המשתמשים בדרך זו שימוש לא נכון, וממילא באים לכלל מסקנות לא נכונות. ודאי שיש להיזהר, לפעול בחוכמה ולהשתדל שלא לטעות, אולם אין בעובדה שנופלות לעיתים טעויות כדי לומר שהשיטה עצמה לא נכונה. בניגוד לתפיסה הפלורליסטית של השד הרווחת במקומותינו, יש אמת אובייקטיבית אחת, ומי שלא הגיע אליה מסתבר שטעה בדרך.

ובכל זאת מדי פעם ירים השד את ראשו וישאל: 'אבל אולי אין זה כך? איך אתה יכול להיות בטוח כל כך?' לפיכך נביא משל העוזר לאינטואיציה להילחם באותם גילויי ספקנות כרוניים ונסה להראות כי הוודאות כהבנה כללית המבוססת על סימנים שהם עצמם לאו דווקא שלמים אינה רעיון חדש אלא רעיון שהמתמטיקה הבינה כבר מזמן. הגאומטריה הקלסית ידעה לחשב את שטחיהן של צורות גאומטריות פשוטות, כגון מצולעים למיניהם. עד לפני ארבע מאות שנים הייתה מציאת שטח של צורה גאומטרית מורכבת יותר (כגון שטח התחום שמתחת לעקומה) בעיה בלתי פתירה. כאשר התחיל להתפתח החשבון הדיפרנציאלי והאינטגרלי פותחה דרך לחישוב שטחים אלו באמצעות אינטגרלים.

בצורה פשוטה ואינטואיטיבית, אינטגרל הוא דרך לחישוב השטח שמתחת לגרף של פונקציה על ידי חלוקתו של השטח למלבנים קטנים יותר ויותר (שאת שטחם קל לחשב), שמשמשים קירוב ההולך ומשתפר.⁴⁴ סכום שטחי כל אותם המלבנים ייתן את השטח שתחת הגרף. לכאורה זהו רק קירוב. ככל שנקטין את המלבנים נקבל קירוב יותר טוב, אולם לעולם יישאר שטח מחוץ לאותם המלבנים. הרעיון שעומד בבסיס החשבון הדיפרנציאלי הוא השימוש באלמנטים קטנים (במקרה הזה אלמנטים של

---

44 מהאיור אפשר לראות כי ככל שמקטינים את רוחבו של כל מלבן, חישוב השטח המכוסה (צבוע באפור) נותן תוצאה קרובה יותר לשטח שתחת כל הגרף, והשטח שאינו מכוסה (צבוע בלבן), דהיינו השגיאה, קטן.

שטח שהמלבנים מייצגים) שגודלם שואף לאפס ומספרם שואף לאינסוף. זאת אומרת, נגדיל את הרזולוציה של המלבנים (על ידי הקטנת שטחו של כל אחד מהם והוספת עוד ועוד מלבנים) עד שנגיע למצב שגודלו של השטח שמחוץ להם יהיה אפס. לכאורה תמיד ישאר שטח קטנטן שאינו מכוסה, אולם אין זה כך. האינטגרל מאפשר לחשב בדיוק את גודל השטח החסום שמתחת לעקומה. זוהי מהפכה מחשבתית שהעולם המתמטי כבר עבר, וכעת גם עלינו לעבור אותה במעבר מהעולם הסופי אל העולם האי-סופי, הרחני.

ובנמשל: הלוגיקה הקלסית מסתדרת אך ורק בעולם של אקסיומות, קרי מצולעים. בחיים לעומת זאת אין רק עיגולים וריבועים אלא גם ובעיקר צורות שונות ומשונות. **אנו חיים בעולם שאין בו אקסיומות**, ובתהליך איסוף הסימנים שלנו תמיד ישאר בסופו של דבר שטח לא מכוסה. לכאורה אחרי כל איסוף הסימנים ישאר תמיד **ספק קטנטן שיקנן בלב**. ואולם בדיוק כפי שהבינה המתמטיקה כי האינטגרל נותן את השטח המדויק באמת, כך יש להבין כי טביעת העין באמת נותנת **ודאות מוחלטת**.

שלא כתפיסת העולם הרווחת כיום, לא כל דעה או טענה היא אמת. יש אמת אובייקטיבית אחת ומוחלטת, וחובה על כל אדם לעשות ככל יכולתו כדי להגיע אליה. כיוון שראינו שיש דרך להגיע לוודאות, אפשר ומשתלם לחזור להבנה הפשוטה שהאמת אחת וניתנת לבידור, ולא צריך כלל להיכנע לספקנות ולהימנע מלברר את האמת או להיגרר לאבסורדים לא הגיוניים כמו 'יש הרבה אמיתות'. אומנם עוד יש עבודת בידור רבה, אולם כיוון שאפשר להגיע אל האמת, עלינו לצעוד לקראתה.

